INTERFERENŢE CULTURALE ÎN LUMEA ORTODOXĂ

VIAŢA ŞI OPERA MONAHULUI RAFAIL DE LA MĂNĂSTIREA HUREZI (I)

DANIAR MUTALÂP[*]

Articolul de faţă îşi propune să lămurească activitatea de cărturar, precum şi portretul intelectual şi spiritual al monahului Rafail de la Mănăstirea Hurezi, în special, în lumina paisianismului[1] şi a scrierilor ascetico-mistice[2] traduse şi difuzate graţie acestei ample mişcări culturale.

Format în jurul unei şcoli „ascetico-filologice”[3] multietnice – români, ruşi, sârbi, bulgari şi greci[4] –, care are în centrul ei personalitatea stareţului Paisie Velicikovski, paisianismul reprezintă una dintre cele mai ample mişcări de renaştere a misticii bizantine în spaţiul slav şi românesc[5]. Acesta se bazează pe activitatea de (re)traducere a scrierilor patristice din greacă în limba slavă şi română, realizată graţie tălmăcirilor întocmite de cărturarii români[6] şi

[*] Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, Bucureşti; daniar.mutalap@gmail.com.

[1] Vezi istoria conceptului în Valentina Pelin, *Paisianismul în contextul cultural şi spiritual sud-est şi est european (secolele XVIII–XIX)*, Iaşi, 2017, p. 32–49.

[2] Pentru direcţiile generale pe care le presupune studiul acestui tip de discurs literar, vezi Daniar Mutalâp, *Crinii ţarinii – o culegere ascetico-mistică mai puţin cunoscută din literatura română a secolului al XVIII-lea*, în Cristina-Ioana Dima, Alin-Mihai Gherman, Gabriel Mihăilescu (ed.), *De rebus Philologiae mirabilibus: in honorem Mihai Moraru*, Bucureşti, 2021, p. 321–330.

[3] A.-E. Tachiaos, *Ο Παΐσιος Βελιτσκόφσκι (1722–1794) και η Ασκητικοφιλολογική Σχολή του*, Salonic, 1964, p. 71.

[4] Ioan I. Ică jr. (ed.), *Autobiografia şi Vieţile unui stareţ urmate de Aşezăminte şi alte texte*, Sibiu, 2015, p. 244, 247, 368; Anna Briskina-Müller, *Polyglossie als Vorschrift und Gebot. Paisij Veličkovskij und die Klosterregel von Dragomirna (1769)*, în Daniela Haarmann, Konrad Petrovszky (ed.), *Yearbook of the Society for 18th Century Studies on South Eastern Europe*, Graz, 2021, p. 179–195.

[5] A.-E. Tachiaos, *The Revival of Byzantine Mysticism among Slavs and Romanians in the XVIIIth century: Texts Relating to the Life and Activity of Paisy Velichkovsky (1722–1794)*, Salonic, 1986, p. XV–XL.

[6] I. Ică, *op. cit.*, p. 250, 374–375; N. A. Ursu, *Şcoala de traducători români din obştea stareţului Paisie de la mănăstirile Dragomirna, Secu şi Neamţ*, în „Teologie şi viaţă”, 4, 1994, nr. 11–12, p. 58–83; V. Pelin, *op. cit.*, p. 135–161.

„Revista istorică”, tom XXXIII, 2022, nr. 4–6, p. 357–390

slavi[7] din obştile de la Dragomirna (1763–1775), Secu (1775–1779) şi Neamţ (1779–1794), în frunte cu însuşi stareţul Paisie.

Proiectul paisianist culminează cu transpunerea din greacă în slavă a *Filocaliei*, o culegere de texte ascetice şi mistice creştine cuprinse între secolele IV–XV, publicată la Veneţia în anul 1782 de către Nicodim Aghioritul (1749–1809) şi Macarie al Corintului (1731–1805) pe fondul renaşterii duhovniceşti şi întoarcerii la sursele patristice susţinute de „disputa colivelor”[8]. Antologia este construită în jurul a trei teme principale: „rugăciunea lui Iisus”, isihia şi trezvia, aceasta fiind proiectată drept „instrumentul îndumnezeirii”[9], adresat tuturor creştinilor[10]. Astfel, „proto-filocaliile” sunt miscelaneele care anunţă, structural sau tematic, viitoarea *Filocalie* greacă, fiind surse mai mult sau mai puţin directe ale acesteia[11]. Interesul pentru literatura filocalică

[7] M.-M Žgun, *Ученики Старца Паисия, занимавшиеся распространением святоотеческих трудов. Некоторые новые архивно-биографические материалы*, în *Материалы IV Международной богословско-практической конференции «Паисиевские чтения»*, Chişinău, 2016, p. 13–19; M.-M. Žgun, *Некоторые «книжные» ученики прп. Паисия Величковского: миссия и призвание (Источники и размышления)*, în *Материалы V Международной богословско-практической конференции «Паисиевские чтения»*, Chişinău, 2017, p. 18–27; P. Žgun, M.-M. Žgun, *Переводческая школа старца Паисия и ее связь с Макарием Коринфским и Никодимом Агиоритом*, în *Материалы V Международной богословско-практической конференции «Паисиевские чтения»*, Chişinău, 2017, p. 28–35; P. Žgun, *Рукописи преподобного Паисия (Величковского) и его учеников. Проект сводного каталога*, în *Преподобне отче Паисие, Добротолюбия подвижниче*, Sankt Petersburg, 2018, p. 12–28.

[8] Vassa Kontouma, *The Philokalia*, în Augustine Casiday (ed.), *The Orthodox Christian World*, London, 2012, p. 453–465, idem, *La querelle néo-grecque sur la communion fréquente (XVIIIe siècle)*, în „Annuaire de l’École pratique des hautes études. Section des sciences religieuses”, Paris, 2010, p. 283–288; Elia Citterio, *Nicodim Aghioritul*, trad. de Maria-Cornelia, Ioan I. Ică jr, Sibiu, 2001, p. 49–55; Enrico Morini, *Il movimento dei “Kollyvadhes” rilettura dei contesti più significativi in ordine alla rinascita spirituale greco-ortodossa dei secoli XVIII–XIX*, în O. Raquez (ed.), *Amore del bello: Studi sulla Filocalia. Atti del “Simposio Internazionale sulla Filocalia”, Pontificio Collegio Greco, Roma, novembre 1989*, Magnano, 1991, p. 137–177; I. Ică jr., *O dezbatere crucială despre Tradiţia ortodoxă în Imperiul Otoman (1750–1821) în istorie şi actualitate*, în Atanasie din Paros, Nicodim Aghioritul, *Apologii şi Mărturisiri de credinţă: Tradiţia ortodoxă şi sensurile ei în controversa „colivelor”*, trad. de Ioan I. Ică jr., Sibiu, 2021, p. 80–82.

[9] E. Citterio, *op. cit.*, p. 357.

[10] K. Ware, *St. Nikodimos and the Philokalia*, în B. Bingaman and B. Nassif (eds.), *The Philokalia*: *a Classic Text of Orthodox Spirituality*, New York, 2012, p. 9–35.

[11] Vezi conceptul şi o serie de astfel de codice filocalice în A.-E. Tachiaos, *De la Philokalia au Dobrotoljubie. La création d’un ‘sbornik’*, în „Cyrillomethodianum”, 5, 1981, p. 210–212; Paul Géhin, *Le filocalie che banno preceduto la “Filocalia”*, în A. Rigo (ed.), *Nicodemo l’ Aghiorita e la Filocalia. Atti dell’VIII Convegno ecumenico internazionale di spiritualità ortodossa sessione bizantina, Bose, 16–19 settembre 2000*, Bose, 2001, p. 97–98; A. Rigo, *Il monaco, la chiesa e la liturgia. I capitoli sulle gerarchie di Gregorio il Sinaita*, Firenze, 2005, p. XXX–XXXIII; P. V. Deun, *Encore une philocalie avant la lettre: le Skiathos Μονὴ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ 10*, în A. Rigo (ed.), *Da Teognosto alla Filocalia (XIII–XVIII secolo). Testi e autori*, Bari, 2016, p. 163–198; Syméon A. Paschalidès, *Autour de l’histoire d’une collection ascétique: la Philocalie, les circonstances de son édition et sa tradition manuscrite*, în A. Rigo (ed.), *Da Teognosto alla Filocalia (XIII–XVIII secolo): Testi e autori*, Bari, 2016, p. 215–217.

prevalează în obştea de la Dragomirna, Secu şi Neamţ. Paisie Velicikovski traduce *Filocalia* în timpul şederii la Mănăstirea Neamţ, transpunere care va fi trimisă la Moscova[12], unde este revizuită[13] şi publicată în 1793 sub titlul de *Dobrotoljublje*. Tot în obştea nemţeană, la începutul veacului al XIX-lea, se traducea în română o mare parte din *Filocalia* greacă (ms. rom. BAR 1455)[14], în obşte circulând şi existând deja o serie de miscelanee care conţin texte comune cu viitoarea tipăritură veneţiană, precum *Filocalia de la Dragomirna* (ms. rom. BAR 2597)[15], compilată şi copiată în 1769 de către călugărul Rafail.

I. STADIUL ACTUAL AL CERCETĂRII

Recunoscut drept un cărturar al veacului al XVIII-lea, Rafail monahul de la Hurezi, copist prodigios, diortositor la Episcopia de Râmnic şi ucenic al stareţului Paisie Velicikovski, este una dintre figurile care, deşi prezentă prin activitatea sa intelectuală şi exemplul vieţii sale spirituale, a rămas absentă din sfera de interes a cercetărilor recente. Studiul atent al vieţii şi operei acestuia va releva felul în care o serie de texte şi curente culturale s-au difuzat din mănăstiri moldoveneşti în diferite lăcaşe monahale din Ţara Românească, creând şi

[12] Stareţul este reticent faţă de publicarea unor astfel de texte care descriau un *praxis* ce necesita îndrumarea unui părinte duhovnicesc: „De teamă, însă, mi-e frică şi mă cutremur, ca nu cumva îndeobşte, nu numai călugărilor, ci şi tuturor creştinilor pravoslavnici, ca un lucru de vânzare fiind propuse, încă şi cu alte cărţi, să nu le urmeze din ele nechibzuite ispite celor începători, fără povăţuirea iscusiţilor făcători ai rugăciunii minţii" (V. Pelin (trad.), Sfântul Paisie de la Neamţ, *Cuvinte şi scrisori duhovniceşti*, vol. 1, Chişinău, 1998, p. 61). Trimiterea la tipar a traducerii este realizată sub presiunea lui Gabriel Petrov, mitropolit de Novgorod şi Petersburg (E. Citterio, *La scuola filocalica di Paisij Velichkovskij e la Filocalia di Nicodimo*, în O. Raquez (ed.), *op. cit.*, p. 182), dovadă fiind existenţa la Biblioteca Academiei Române a „celei de a patra părţi" a *Filocaliei* slave, texte pe care Paisie şi le-ar fi dorit să le expedieze în Rusia pentru a fi incluse în viitoarea tipăritură moscovită (E. Citterio, *op. cit.*, p. 194–195).

[13] Comisia de la Moscova a modificat la nivel lexical şi a eliminat o serie de paragrafe din traducerea lui Paisie Velicikovski (O. A. Rodionov, *Предисловие к славянскому «Добротолюбию»: история текста*, în „Каптеревские чтения. Сборник статей", nr. 12, 2014, p. 151–180).

[14] Ciprian Zaharia, *Biserica ortodoxă română şi traducerile patristice şi filocalice în limbile moderne*, în Dan Zamfirescu, *Paisianismul. Un moment românesc în istoria spiritualităţii europene*, Bucureşti, 1996, p. 57–59.

[15] Ciprian Zaharia, *op. cit.*, p. 50–51; Dan Zamfirescu, *Paisianism*, în Dan Horia Mazilu, Gh. Chivu, Eugen Pavel, Laura Bădescu (coord.), *Enciclopedia literaturii române vechi*, Bucureşti, 2018, p. 717; V. Pelin, *op. cit.*, p. 39; Virgil Cândea, *Locul spiritualităţii româneşti în reînnoirea isihastă*, în V. Cândea (coord.), *Românii în reînnoirea isihastă*, Iaşi, 1997, p. 25; idem, *Filocalia în literatura română veche*, în Pavel Balmuş, Svetlana Korolevski (ed.), *Ipostaze ale literaturii române vechi şi premoderne (secolele XVI–XVIII). Studii, cercetări şi texte*, Chişinău, 2007, p. 61–62; D. Mutalâp, *The structure and composition of a proto-philokalic Romanian manuscript from 1769*, în Lora Taseva, Roland Marti (ed.), *Translations of Patristic Literature in South-Eastern Europe: proceedings of the session held at the 12th International Congress of South-East European Studies: (Bucharest, 2–6 September 2019)*, Brăila, 2020, p. 302.

solidificând adevărate reţele între diverse centre monastice şi personalităţi din elita clerului autohton.

În stadiul actual al cercetării, viaţa şi opera monahului Rafail de la Hurezi nu au reprezentat subiectul multor studii de amploare. Astfel, lipsa unei analize sistematice a lăsat loc de circulaţie unor idei eronate, care au fost emise şi perpetuate în lucrările ulterioare.

Majoritatea cercetărilor, care l-au vizat tangenţial pe călugărul Rafail, l-au amintit fie pentru şederea sa în obştea lui Paisie Velicikovski de la Dragomirna[16], fie l-au reţinut drept autorul-compilator al aşa-zisei *Filocalii de la Dragomirna* (ms. rom. BAR 2597), realizată la 4 mai 1769.

Primul şi cel mai amplu studiu dedicat monahului Rafail datează din anul 1935, fiind semnat de I. Ionaşcu[17]. Având acces la Arhiva Eforiei Spitalelor Civile, autorul trasează principalele direcţii care au marcat viaţa şi activitatea monahului Rafail, fiind atent la documentele care ţin de parcursul acestui călugăr în interiorul Mănăstirii Hurezi (hrisoave, scrisori, catastife în care sunt inventariate codicele scribului şi cataloage de bibliotecă[18]). Lui I. Ionaşcu îi revine meritul de a stabili faptul că avem de a face cu „un cărturar distins, ceea ce nu s-a arătat de cercetători, până acum", amator al scrierilor de lectură personală[19].

Dan Smântânescu aduce în discuţie figura monahului Rafail atât din punct de vedere biografic, cât şi al activităţii intelectuale[20]. Autorul nu ezită să îi atribuie tânărului Rafail, proaspăt tuns monah, traducerea *Semnelor venirii lui Antihrist*, *Minunilor Maicii Domnului* şi *Descoperirii Sfintei Liturghii* din ms. rom. BAR 2195, argumentând, în cazul primei scrieri, că versiunea călugărului de la Hurezi este cea mai veche şi, totodată, diferită de copia păstrată în ms. rom. 1 C Braşov[21]. În plus, D. Smântânescu susţine că Rafail s-ar fi aflat între anii 1761–1762 la Mănăstirea Secu, unde copiază scrierile Sfântului Efrem Sirul (ms. rom. BAR 107), întorcându-se la 1763 în Oltenia pentru a diortosi *Octoihul* (CRV 334)[22]. Chiar şi la o primă vedere se observă că grafia monahului Rafail de la Hurezi (fig. 1)[23] nu corespunde cu ductul grafic al călugărului Rafail de la Mănăstirea Secu (fig. 2), aspectul grafiei din urmă fiind mai puţin nivelat şi ordonat comparativ cu ductul

[16] N. Iorga, *Istoria Bisericii româneşti şi a vieţii religioase a românilor*, vol. 2, Bucureşti, 1909, p. 187; N. A. Ursu, *op. cit.*, p. 71.

[17] I. Ionaşcu, *Istoricul mânăstirii Horez–Vâlcea*, în „Arhivele Olteniei" 14, 1935, p. 308–310.

[18] Inventarul de cărţi pus la dispoziţie de I. Ionaşcu va fi completat de Doru Bădără, care identifică şi adaugă tipărituri şi manuscrise datorate monahului Rafail (Doru Bădără, *Biblioteca unui diorthositor Rafail monahul de la Hurezi. Încercare de reconstituire*, în Niculae Ravici-Tătăranu (ed.), *Doru Bădără. Din Istoria cărţii şi a tiparului românesc*, Brăila, 2019, p. 679–687).

[19] *Ibidem*, p. 309–310.

[20] Dan Smântânescu, *Rafail monahul*, în „Mitropolia Olteniei", 10, 1958, nr. 1–2, p. 65–71.

[21] *Ibidem*, p. 66–67.

[22] *Ibidem*.

[23] Vezi alte specimene de grafie şi elemente poligrafice specifice mediului în care Rafail a fost instruit la fig. 12–16.

celui dintâi. Din păcate, informaţia eronată va fi preluată şi în studii ulterioare[24]. Din articolul de faţă reţinem, în special, ideea conform căreia călugărul de la Hurezi era interesat de versificare[25].

Lui G. Ştrempel îi datorăm o mai bună şi precisă cunoaştere a activităţii lui Rafail. În cadrul catalogului *Copişti de manuscrise româneşti până la 1800*, autorul identifică şi inventariază 15 manuscrise realizate de Rafail monahul de la Mănăstirea Hurezi[26], distingându-l pe acesta de monahul Rafail de la Secu[27].

Schiţând activitatea de traducere şi de copiere a diferitelor manuscrise în obştea de la Mănăstirea Hurezi, Costea Marinoiu se opreşte şi asupra scribului şi diortositorului Rafail. Se cuvine să indicăm aici faptul că autorul emite o ipoteză nefondată documentar, şi anume că Rafail sau Radu Copilul „vine în Oltenia de la Mănăstirea Dragomirna. Un document din timpul lui Alexandru Ipsilanti menţionează că a fost «cerut de toată obştea mănăstirii şi arătat domniei mele de vrednic»”[28]. Actul emis de Ipsilanti Vodă la 1 septembrie 1781 nu face nicio referire la Mănăstirea Dragomirna[29]. În plus, ne este cunoscut că însuşi Rafail îşi afirmă originea munteană (vezi *infra*).

Pe lângă observaţia preţioasă că monahul Rafail de la Hurezi s-a aflat o perioadă de timp în obştea lui Paisie Velicikovski[30], lui N. A. Ursu îi datorăm şi stabilirea legăturii existente între Rafail şi Ilarion Dascălul, traducător în obştea paisiană, cel dintâi copiind o serie din tălmăcirile celui din urmă[31].

Refăcând circulaţia redacţiilor şi a traducerilor sub care s-a difuzat culegerea de basme orientale *Halima*, Eugenia Dima se opreşte şi asupra ms. rom. BAR 2587, întocmit în 1783 de către Rafail, la acea vreme egumenul Mănăstirii Hurezi[32]. Autoarea reuşeşte să identifice o însemnare mai puţin cunoscută a acestui scrib, conform căruia se numea şi „Bodeţ”. Pe acest temei, tălmăcirea culegerii realizată de vătaful Şerban Bodeţ, fratele mai mare al călugărului Rafail, ajunge la Hurezi şi ne este cunoscută astăzi sub forma versiunii celui din urmă[33].

---

[24] Alexandru Duţu, *Coordonate ale culturii româneşti în secolul XVIII*, Bucureşti, 1968, p. 165; Daniela Lupu, *«Căci n-au cetit înger, nici au diorthosit heruvim să nu fie greşitu». Corectura în tipografiile din Ţara Românească în sec. al XVIII-lea*, în Cristina Bogdan, Al. Ofrim (coord.), *Pentru o istorie culturală a cărţii şi a practicilor de lectură*, Bucureşti, 2015, p. 78–79; Doru Bădără, *op. cit.*, p. 679–687.

[25] D. Smântânescu, *op. cit.*, p. 65–66, 68–69.

[26] G. Ştrempel, *Copişti de manuscrise româneşti până la 1800*, vol. 1, Bucureşti, 1959, p. 196–201.

[27] *Ibidem*, p. 201–203.

[28] Costea Marinoiu, *Istoria cărţii vâlcene sec. XVII–XVIII*, Craiova, 1981, p. 37.

[29] I. Ionaşcu, *op. cit.*, p. 409–410.

[30] N. A. Ursu, *op. cit.*, p. 71.

[31] *Ibidem*, p. 70–72; idem, *Un cărturar român necunoscut din secolul al XVIII-lea*, în „Cronica”, 20, nr. 35 (1022), 30 august 1985, p. 5.

[32] Eugenia Dima, *Primele traduceri din Halima în limba română*, în „Anuar de lingvistică şi istorie literară”, 31, 1986, p. 39–64.

[33] *Ibidem*, p. 46–53.

II. REPERE CRONOLOGICE[34]

Născut în jurul anului 1725[35], Radu Copilul a fost unul dintre fiii preotului Dumitru „ot Stănceşti, Prahova" (ms. rom. BAR 2195, f. 293[r]), sat aflat în proximitatea oraşului Ploieşti. Ne este cunoscut faptul că unul dintre fraţii săi mai mari, vătaful Şerban Bodeţ, se îndeletnicea cu legătoria de cărţi[36] şi era traducător, cunoscând limba greacă[37].

Căutând cu atenţie documente care ne-ar oferi o mai bună imagine a mediului în care Radu a crescut, am ajuns la următoarea ipoteză. Tatăl său, popa Dumitru, a fost nepotul lui Ilarion, egumenul Mănăstirii Bistriţa şi episcop de Râmnic între anii 1693 şi 1705. Ideea se întemeiază pe două însemnări realizate pe filele 312 *recto* şi 209 *verso* ale ms. rom. BAR 2517: „Popa Dumitru *vnuk* (= sl. „nepot") Ilario*n* episco*p*", „Popa Dumitru *vnuk* Ilarion episcop, *zŭt* (= sl. „ginere") Udrişte cup<ariul>". Cea mai târzie însemnare a acestui preot Dumitru datează din 1720, iar a unuia dintre fiii săi, Petru, din 1724[38]. Proaspăt tuns monah, Radu Copilul însemnează la 1754: „robu*l* lui Dumnezeu Radu*l* Copilu*l*, *sin* răposatului robu*l* lui Dumnezeu popa Dumitru o*t* Stănceşti" (ms. rom. BAR 2195, f. 293[r]), confirmându-ne, până în acest punct, raţionamentul.

Faptul că Radu mai avea cel puţin încă un frate pe lângă Şerban înţelegem din notiţa pe care o realizează pe marginea unei *Gramatici sloveneşti*: „dăruită de frate-miu cel mai mare, anume Şărban"[39]. Nu e puţin probabil ca Petru, unul dintre fraţii mai mari ai lui Radu, să fie acelaşi cu Pătru Copilul, „ucenic dascălului Lavrentie", care transcrie în 1749 cea mai veche copie a *Istoriei Rusiei* şi *Vieţii lui Petru cel Mare* (ms. rom. BAR 204, f. 25[r]), texte recent traduse de Matei Fărcăşanu şi Lavrentie, ieromonah la Hurezi şi diortositor la Episcopia de Râmnic (vezi *infra*). Nu întâmplător, exact aceste două scrieri vor fi corectate şi recopiate în juxtă cu sursa („protocălite") şi de Rafail, din porunca egumenului Dionisie Bălăcescu (vezi *infra*).

Interesant este că episcopul de Râmnic Ilarion comandă realizarea ms. rom. BAR 2517 la 1691 de către Vlad logofătul, ca mai apoi, la 8 ani distanţă, să dăruiască acest codice preotului Dumitru: „Această sfântă carte ce să cheamă *A păcătoşilor mântuire* iaste a părintelui chir Ilarion, episcopul Râmnicului. Leat 7207 (= 1699) şi au dat-o popei lui Dumitru de pomeană, ca pre dânsa să cetească şi pre mine să mă pomenească"[40]. În cele din urmă, manuscrisul ajunge înapoi la Mănăstirea Bistriţa, intrând în posesia ieromonahului Macarie[41]. Tot un detaliu legat de circulaţia

[34] Pentru o prezentare sistematică a evenimentelor din viaţa călugărului Rafail, vezi *Tabel cronologic* în *Anexă*.

[35] Mircea Păcurariu consideră că acesta s-ar fi născut la 1735 (Mircea Păcurariu, *Dicţionarul teologilor români*, Bucureşti, 2002, p. 409).

[36] Ilie Corfus, *Însemnări de demult*, Iaşi, 1975, p. 59.

[37] E. Dima, *op. cit.*, p. 52–53.

[38] G. Ştrempel, *Catalogul manuscriselor româneşti*, vol. 2, Bucureşti, 1983, p. 302.

[39] I. Corfus, *op. cit.*, p. 59.

[40] G. Ştrempel, *Catalogul…*, vol. 2, p. 302.

[41] *Ibidem*.

unui codice românesc ne întăreşte ipoteza de mai sus. Cunoaştem faptul că versiunea cărţii populare *Varlaam şi Ioasaf* din ms. rom. BAR 2470 a fost realizată la 1671 în Mănăstirea Tismana[42]. Romanul ascetic se găseşte, ulterior, în Mănăstirea Bistriţa şi, apoi, se află în posesia episcopului Ilarion: „Această sfântă carte, întru carea iaste viiaţa Sfântului Varlaam şi Ioasaf, iaste a lui Ilarion, episcopul Râmnicului" (f. 1^{r}–5^{r})[43]. De aici, codicele ajunge la Mănăstirea Hurezi, unde, pe f. 444^{r} a fost realizată următoarea însemnare: „Scris-a*m* eu, Radu*l* Copilu*l* o*t* Runc, cân*d* am fos*t* chiliia*ş* la Hurezi. Fevruarie 15, 7251 (= 1743)". Astfel, circulaţia celor două codice (ms. rom. BAR 2517 şi 2470)[44] pune în lumină legăturile existente între episcopul Ilarion, popa Dumitru şi Radu Copilul, ambele manuscrise aflându-se, la un moment dat, în Mănăstirea Bistriţa, de unde ajung fie în mâinile preotului Dumitru, fie în posesia fiului său, Radu.

Spaţiul pe care l-am acordat genealogiei, pe linie paternă, a viitorului călugăr Rafail este absolut necesar pentru a înţelege *habitus*-ul acestuia şi, în consecinţă, baza pentru viitoarea sa formare, parcursul său intelectual şi erudiţia de care va da dovadă. Din cele expuse mai sus, putem afirma, astfel, că Radu, fiul popii Dumitru din Stănceşti, este înrudit cu episcopul de Râmnic Ilarion (1693–1705). Acesta avea doi fraţi – Petru, ucenicul dascălului Lavrentie, dirotositor la Episcopia Râmnicului, şi Şerban, fratele său cel mare mare, vătaf, legător de cărţi şi traducător din limba greacă[45].

Cea mai timpurie însemnare a tânărului Radu a fost realizată în anul 1731, găsindu-se pe fila 111 *verso* a unui manuscris întocmit în Ţara Românească, la sfârşitul veacului al XVII-lea, conservat la Muzeul Olteniei din Craiova sub cota ms. rom. 52, nr. inv. I 620: „Şi am scris eu, Radul al popii lui Dumitru, 1731 dechemvrie"[46].

În plus, Radu se afla la 1743 în satul Runcu (jud. Vâlcea), metoh al Mănăstirii Hurezi[47], centru monahal în care fusese primit drept „chiliaş", deci tânăr care se instruieşte în acea mănăstire pentru a deveni călugăr: „Scris-a*m* eu, Radu*l* Copilu*l* o*t* Runc, cân*d* am fos*t* chiliia*ş* la Hurezi. Fevruarie 15, 1743".

La 2 aprilie 1754, în Sâmbăta Mare, Radu este tuns monah, primind numele de Rafail de la Dionisie Bălăcescu, egumenul Mănăstirii Hurezi (ms. rom. BAR 2195, f. 293^{r}–294^{r}; vezi *infra* însemnarea). În perioada de noviciat desfăşurată în mănăstirea ctitorită de Constantin Brâncoveanu la 1693[48], Rafail copiază două

[42] *Ibidem*, p. 282–283.

[43] *Ibidem*, p. 282.

[44] Circuitul acestor două manuscrise a fost refăcut cu atenţie de Veniamin Micle (Veniamin Micle, *Mănăstirea Bistriţa Olteană*, Râmnicu Vâlcea, 1996, p. 253–254, 258–260).

[45] E. Dima, *op. cit.*, p. 52–53.

[46] Zaharia Gărău, *Manuscrise româneşti în colecţia Muzeului Olteniei sec. XVII–XIX*, Craiova, 2012, p. 13–15. Autorul catalogului consideră că însemnarea a fost realizată în anul 1831, lecţiune pe care nu o admitem ca fiind precisă.

[47] I. Ionaşcu, *op. cit.*, p. 404.

[48] N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, vol. 14, Bucureşti, 1907, p. I–IX; idem, *Mănăstirea Hurezului: dezvoltarea şi viaţa ei*, Bucureşti, 1912, p. 3–14; I. Ionaşcu, *op. cit.*, p. 403.

miscelanee cu conţinut teologic, ambele conţinând, printre altele, *Descoperirea sfintei liturghii* (ms. rom. BAR 2195, 1631)[49].

Între anii 1754–1755, călugărul proaspăt intrat în obşte studiază limba slavonă, dată fiind însemnarea pe care o realizează pe coperta interioară a *Lexiconului slavo-român al lui Mardarie Cozianul* (ms. rom. BAR 450): „Rafail Bodeţ”[50]. În plus, în luna septembrie a anului 1755, Şerban, fratele său cel mai mare, îi dăruieşte lui Rafail o *Gramatică a limbii slavone* (CRV 295), legată chiar de el[51].

Progresul pe care îl face Rafail trebuie să fi fost unul rapid, având în vedere că, în 1755, arhimandritul Dionisie Bălăcescu îl pune să colaţioneze şi să corecteze un izvod „scris rău” al *Istoriei Rusiei* şi *Vieţii lui Petru cel Mare*, în Episcopia de la Râmnic (ms. rom. BAR 2353, vezi *infra*).

La scurt timp, îl găsim pe călugărul de la Mănăstirea Hurezi îndeplinind funcţia de paraecleziarh al Episcopiei Râmnicului (ms. rom. BAR 2220, f. 151^{v}). Acesta se dovedeşte a fi un om de încredere al egumenului Dionisie. La 30 august 1763, cel din urmă îi trimite patru cărţi de judecată stolnicului Răducanu Socoteanu prin intermediul lui Rafail, acţiune care trebuia tăinuită: „Ci Sfinţiia Ta să ţii cartea asta a mea în locul cărţilor până ţi le voi trimite şi, trimiţându-ţi cărţile, să-mi trimiţi Sfinţiia Ta cartea aceasta înapoi, să nu rămâie la mănăstire, fiindcă călugării au năravu”[52].

Tot în anul 1763, Rafail devine diortositorul tipografiei de la episcopie, corectând *Octoihul* (CRV 334), publicat în acelaşi an la Râmnic. De asemenea, pentru o scurtă perioadă de timp (1763–1764), monahul Rafail îndeplineşte funcţia de protopop „la sud Gorj”, circumstanţă care îl va lăsa datornic unor negustori până când, în 1778, mitropolitul Grigorie al Ungrovlahiei îl sprijină să îşi recupereze banii pierduţi[53].

În anii 1764 şi 1766, călugărul de la Hurezi diortoseşte *Psaltirea* (CRV 340)[54] şi *Antologhionul* (CRV 345) scoase de sub teasc la Râmnic, iar la 6 decembrie 1766 mijloceşte dăruirea tipăriturii din urmă de la Partenie, episcopul Râmnicului, către Schitul Cornetu[55].

Cel mai probabil, între anii 1766–1767, Rafail ia o decizie care îi va marca decisiv activitatea de cărturar, personalitatea şi imaginea pe care o va avea în epocă. Hotărârea de a pleca în Moldova, la Mănăstirea Dragomirna, în care Paisie Velicikovski se aşezase alături de obştea sa în anul 1763[56], trebuie pusă pe seama

[49] Otilia Dragomir, *O veche copie manuscrisă a unei legende liturgice*, în „Limba română”, 10, 1992, p. 565. Pentru inventarierea şi descrierea în detaliu a tuturor manuscriselor datorate monahului Rafail, vezi tabelele din *Anexă*.

[50] E. Dima, *op. cit.*, p. 52.

[51] I. Corfus, *op. cit.*, p. 59.

[52] N. Iorga, *Studii…*, p. 89.

[53] Gheorghe Cronţ, Alexandru Constantinescu, Anicuţa Popescu, Theodora Rădulescu, Constantin Tegăneanu, *Acte juridice din Ţara Românească 1775–1781*, Bucureşti, 1973, p. 524–527.

[54] Exemplarul *Psaltirii* aflate în posesia lui Zenovie Cârlugea face parte din acest tiraj (atestat în 1764) şi nu dintr-o aşa-zisă retipărire realizată de Rafail în 1782. Anul din urmă a fost scris ulterior, cu cifre arabe, în creion, pe fila pe care posesorul a pus-o la dispoziţie în articolul său (Z. Cârlugea, *O carte tipărită la Episcopia Râmnicului – Noul Severin de către monahul Rafail (1782)*, în „Lumina lumii”, 2013, nr. 21–22, p. 222).

[55] N. Iorga, *Inscripţii din bisericile României*, vol. 2, Bucureşti, 1908, p. 325.

[56] I. Ică jr., *Autobiografia…*, p. 245.

influenţei pe care Irinarh duhovnicul a avut-o asupra călugărului Rafail. Astfel, înainte de a pleca la Dragomirna, în cinul condus de stareţul Paisie, Rafail îi cere binecuvântarea duhovnicului său, Irinarh: „Părinte duhovnice Irinarh, priimind puţina mea osteneală, roagă pre Dumnezeu ca să fie mie milostiv şi ajutător în calea întru care am început a călători. Rafail monahul" (ms. rom. BAR 479, f. 111[r]).

Personajul din urmă reprezintă o figură cu totul deosebită. Cel mai probabil, acesta s-a aflat în obştea paisiană, unde a tradus, alături de Climent şi Isaac Dascălul, o parte din opera lui Efrem Sirul şi, independent, scrierile lui Macarie Egipteanul, „capete" din opera Sfântului Simeon Noul Teolog, textele datorate Sfântului Ioan Carpatiul şi scrierile lui Nichita Stithatul[57]. La începutul veacului al XIX-lea, acesta primeşte schima mare, semnându-se pe ultimele două codice drept „Irinarh ieroschimonah". Tot acesta răspândeşte şi o copie *Ale lui Isihie preotul către Teodul cuvinte folositoare de suflet pentru trezvie*, transcrisă de părintele Leontie, care stă la baza versiunii conservate în ms. rom. BAR 481 (sfârşit sec. XVIII), f. 1[r]–47[v]: „De pre izvodu*l* părintelui Leontie s-au prescris această cărticică de linişte învăţătoare, care au fost din i<z>vodul părintelui Irinarh luată" (f. 47[v]). În plus, Irinarh aduce cu sine manuscrisul cu opera Sfântului Nichita la Mănăstirea Cernica, unde îl putem găsi ca duhovnic şi „ucenicul lui Gheorghe stareţul"[58]. La rândul său, egumenul Gheorghe a trăit 24 de ani în obştea lui Paisie şi, la 1781, se aşează în Bucureşti, la Mănăstirea Cernica, înfiinţând primul centru al paisianismului din Ţara Românească[59]. Deşi nu ne este cunoscută perioada în care Irinarh s-a aflat printre ucenicii lui Paisie Velicikovski, acesta avea un viu interes faţă de practica „rugăciunii lui Iisus". La începutul secolului al XIX-lea, duhovnicul traduce din limba slavă *Pravilă şi canoane pentru călugării monahi* (ms. rom. BAR 2030, f. 420[r]–424[r]), text care normează performarea acestui tip de rugăciune, integrând-o, în spiritul direcţiei cernicane, printre rugăciunile de obşte.

Fenomenul nu este unul singular, viaţa duhovnicească şi ampla activitate de traducere a textelor patristice ale stareţului Paisie Velicikovski atrag o mulţime de călugări cărturari din afara obştii[60], şi, în special, din Muntenia[61], dintre care îi amintim pe Ilarion[62] şi Macarie Dascălul[63], principalii traducători din limba greacă[64].

---

[57] D. Fecioru, *Un catalog vechi de manuscrise şi cărţi al bibliotecii Mănăstirii Neamţ*, în „Biserica Ortodoxă Română", 59, 1941, nr. 7–8, p. 422, 426, 429, 423, 427.

[58] D. Furtună, *Ucenicii stareţului Paisie în mânăstirile Cernica şi Căldăruşani*, Bucureşti, 2002, p. 109.

[59] Casian Cernicanul, *Istoriile sfintelor monastiri Cernica şi Căldăroşani*, Bucureşti, 1988, p. 46; I. Ică jr., *Sfinţii stareţi Gheorghe şi Calinic de la Cernica – vieţile, povăţuirile, testamentele*, Sibiu, 2018, p. 80–81.

[60] I. Ică jr., *Autobiografia…*, p. 258.

[61] N. A. Ursu, *Şcoala…*, p. 64–70, 70–75, 75–78, 78–80.

[62] A. Timotin, *Traducerile din literatura patristică şi filocalică ale dascălului Ilarion*, în „Limba română", 50, 1–2, 2001, p. 111–124.

[63] N. A. Ursu, *Dascălul Macarie, autorul „Gramaticii rumâneşti" (1772) şi al „Lexiconului slavono-român" (1778)*, în „Limba română", 5, 1985, p. 445–449; idem, *Şcoala...*, p. 64–70.

[64] I. Ică jr., *Autobiografia…*, p. 233–234, 250; V. Pelin, (trad.), *Cuvinte...*, p. 51.

În stadiul actual al cercetării, ne era cunoscut faptul că Rafail a stat între anii 1767–1768 la Dragomirna, după cum el însuşi afirmă într-o însemnare de pe un codice realizat în 1768: „după întâmplare vreu*n* an de zile şi eu, păcătosu*l*, m-a*m* afla*t* sub*t* epitasiia acestui sfânt stareţ Paisie, fiin*d* sfinţiia sa veni*t* din Sfitagora la sfânta Mănăstire Dragomirna, în Ţara Moldaviei" (ms. rom. BAR 5110, f. 93^{v}). Confruntând sorturile de hârtie din care e constituit manuscrisul copiat la Dragomirna cu cele utilizate în realizarea aşa-zisei *Filocalii de la Dragomirna* (ms. rom. BAR 2597), am constatat că ambele conţin filigranele FD şi *tre capelli* încadrat în scut şi surmontat de coroană. Versiunile din ms. rom. 5110 (fig. 3 şi 4) sunt foarte apropiate de cele din ms. rom. 2597 (compară cu fig. 5 şi 6), fiind realizate pe aceeaşi sită de hârtie (1 mm distanţă între vărgături şi 20–21 mm între căluşuri). Astfel, putem afirma că Rafail s-a aflat cu siguranţă în obştea lui Paisie Velicikovski în intervalul 1767 – 4 mai 1769.

În acest răstimp, prodigiosul copist transcrie unele texte traduse de cărturari munteni, cum ar fi *Învăţături dintr-ale fericitului Isaiia Pustnicul*, tălmăcită de Ilarion Dascălul (cf. ms. rom. BAR 1552, f. 138^{v}), versiune pierdută în ziua de astăzi. În plus, Rafail copiază la Dragomirna un miscelaneu de scrieri eshatologice şi de teologie polemică (ms. rom. BAR 2585), *Viaţa preacuviosului Paisie cel Mare* (ms. rom. BAR 2207), *Scrisorile şi răspunsul stareţului Paisie către Atanasie Moldoveanul* (ms. rom. BAR 5110) şi compune *Filocalia de la Dragomirna* (ms. rom. BAR 2597) la 4 mai 1769 (f. 305^{r}). Unele dintre aceste manuscrise sunt aduse în Ţara Românească, unde se vor bucura de o amplă răspândire până în prima parte a veacului al XIX-lea (vezi *infra*).

De asemenea, este posibil ca monahul Rafail, odată cu plecarea la Dragomirna (1767), să fi dus cu el şi anumite cărţi patristice. Aşa ne putem explica de ce un exemplar al cărţii Sfântului Simeon arhiepiscopul Salonicului, *Voroavă de întrebări şi răspunsuri* (CRV 344), tipărită la Bucureşti în anul 1765 şi aflată în posesia lui Rafail[65], se găseşte păstrat acum în biblioteca „G. T. Kirileanu" din Piatra Neamţ[66]. În plus, călugărul de la Hurezi include în *Filocalia de la Dragomirna* (ms. rom. BAR 2597) 4 capitole din *Voroavă de întrebări şi răspunsuri*, copiind, astfel, după tipăritura sa, doar fragmentele care conţin şi dezvoltă „rugăciunea lui Iisus" (f. 173^{r}–181^{v})[67]. Selecţia nu este surprinzătoare, întrucât încă din *Predosloviile* datorate stareţului Vasile de la Poiana Mărului (1692–1767)[68] şi din *Aşezământul*

[65] Vezi toate cărţile aflate în posesia lui Rafail în *Ex-libris-uri*, în *Anexă*.

[66] Mircea Filip, *Cartea românească veche în Biblioteca „G. T. Kirileanu" Piatra Neamţ*, Piatra Neamţ, 2013, p. 71.

[67] Capitolele 294, 295, 296 şi 297 din opera Sfântului Simeon al Salonicului reprezintă un veritabil nucleu de texte standardizat (Miltenova, Anissava, *South Slavonic Apochryphal collections*, Sofia, 2018, p. 37), fiind copiate în această ordine în peste 6 codice ascetico-mistice româneşti posterioare anului 1769 şi anterioare primei jumătăţi ale veacului al XIX-lea (ms. rom. BAR 958, 1306, 2100, 2142, 3543, 4307).

[68] Grupul de 4 capitole este citat în *Prefeţele* la scrierile Sfinţilor Grigorie, Filotei şi Isihie Sinaitul (Dario Raccanello, *Rugăciunea lui Iisus în scrierile stareţului Vasile de la Poiana Mărului*, trad. de Maria-Cornelia Oros, Ioan I. Ică jr., Sibiu, 1996, p. 228, 237, 260).

(1763)[69] şi alte scrieri întocmite de Paisie Velicikovski (1722–1794)[70], aceste 4 capitole ale Sfântului Simeon al Salonicului erau utilizate pentru a legitima practica rugăciunii isihaste.

Întors în Muntenia, scribul Rafail de la Hurezi copiază în 1771 *Itica ieropolitica* (ms. rom. BAR 2667), iar în următorul an transcrie *Cele 100 de capete* ale Sfântului Diadoh al Foticeii, scriere tradusă de Ilarion Dascălul în timpul şederii sale la Mănăstirea Dragomirna (ms. rom. BAR 3008, f. 65^{v}). În anul 1773, Rafail transcrie un alt text ascetic, respectiv *Scara* lui Ioan Climax (ms. rom. BAR 2569).

Tot în 1773 îl întâlnim pe călugărul Rafail stabilit temporar la Mănăstirea Govora, unde copiază *Istoria Troadei* (ms. rom. BAR 4788) şi, cel mai probabil, un *Ceaslov* cu acatiste şi paraclise (ms. rom. BAR 2521). Codicele din urmă va fi cumpărat de Mihail, egumenul de la Govora, şi dăruit ierodiaconului Paisie în 1774 (f. 225^{r}–236^{r}).

Este posibil ca scribul de la Mănăstirea Hurezi să se fi aflat şi în cinul de la Cozia, dat fiind că la 1776 transcrie o parte din *Tipicul Sfântului Sava*, recent tradus în obşte (ms. rom. BAR 2598), iar în 1777 copiază după un izvod cozian *Oglinda bogosloviei* (ms. rom. BAR 2633).

De asemenea, în anul 1777, Rafail se află în trecere la Mănăstirea Dobruşa, unde realizează, pe spezele egumenului, o nouă copie a unui *Pomelnic al Sfintei Mănăstiri Dobruşa* (ms. rom. BAR 2197).

În această perioadă, călugărul de la Hurezi este hirotonit ieromonah, după cum reiese din scrisoarea pe care Chesarie, episcopul Râmnicului, i-o trimite fostului mitropolit, Grigorie Socoteanu, la 2 februarie 1777[71]. Conform acestui document, se înţelege îngrijorarea celor doi ierarhi, care suspectează faptul că arhimandritul Dionisie Bălăcescu îl va numi egumen de Hurezi pe iconomul Gherasim în ciuda pagubelor pe care le adusese averii mănăstireşti (vezi *infra*). Astfel, Dionise îl trimite pe Rafail să se intereseze de situaţia lui Gherasim, tentativă ce se dovedeşte a fi sortită eşecului:

> au trimis pe un Rafail ieromonah, ca să-l rădice din Bucureşti, acest ieromonah şi de au venit, părinte, aici, au venit cu buzele umflate, neaducând niciun fel de scrisoare, nici la mine, nici la părintele mitropolitul şi el să află şi până acum în Bucureşti şăzând geaba, numai cu fumuri şi făgăduieli seci […] Iar acel ieromonah şăzând vreo câteva zile aici în Bucureşti s-au întorsu iarăş înapoi[72].

[69] Conform regulei monahale instituite de stareţul Paisie în obştea Mănăstirii Dragomirna (1763), călugărul trebuia să citească în chilie cărţi despre rugăciunea minţii, printre autorii citaţi numărându-se şi „Sfântul Simeon, Mitropolitul Tesalonicului" (I. Ică jr., *Autobiografia…*, p. 473).

[70] În *Alcătuire despre rugăciunea minţii* (1757–1758) şi în *Adeverire pentru rugăciunea minţii* (1793), Paisie Velicikovski face trimitere directă la capitolul 294 (V. Pelin (trad.), Sfântul Paisie de la Neamţ, *Cuvinte şi scrisori duhovniceşti*, vol. 2, Iaşi, 2010, p. 183) şi 296 (*Ibidem*, p. 200), menţionând că „Preafericitul Simeon, Arhiepiscopul Tesalonicului, ne învaţă foarte frumos şi minunat despre această dumnezeiască rugăciune în cinci capete" (*Ibidem*, p. 267).

[71] I. Ionaşcu, *op. cit.*, p. 407.

[72] *Ibidem*, p. 408.

În preajma anului 1778, Rafail îşi reia activitatea de diortosire, corectând *Mineiul pe luna noiembrie*, tipărit la Râmnic (CRV 415). După cum aminteam mai sus, în acest răstimp, graţie intervenţiei mitropolitului Grigorie pe lângă Alexandru Vodă Ipsilanti (1774–1782), Rafail îşi recuperează suma de bani pierdută în încercarea de a acoperi taxele neplătite de preoţii din Gorj în timpul protopopiei sale.

În următorul an, scribul copiază scrierile lui Petru Damaschin (ms. rom. BAR 2586) şi, pe cheltuiala sa, îl însărcinează pe Ioan Râmniceanul cu transcrierea textului *Oglinda bogosloviei* (ms. rom. BAR 2567).

Diortosirea restului de *Mineie*, de la luna decembrie până la septembrie (CRV 419–422, 433–438), precum şi a unei *Psaltiri* (CRV 423), ocupă perioada cuprinsă între 1779 şi 1780, răstimp în care Rafail se afla în tipografia Episcopiei de Râmnic. La sfârşitul anului din urmă, îl pune pe Grigorie Râmniceanul, ierodiacon la aceeaşi episcopie, să transcrie un codice de teologie polemică, vieţi de sfinţi şi texte istorice (ms. rom. BAR 2570). În plus, în următorul an, ieromonahul Rafail îi comandă aceluiaşi ierodiacon Grigorie copierea romanului ascetic *Varlaam şi Ioasaf* (ms. rom. BAR 2577) şi *Istoria Ţării Româneşti dintru început* (ms. rom. BAR 4650).

În această perioadă de timp este numit iconom al Mănăstirii Hurezi, întrucât la 31 septembrie 1781 i se adresează domnitorului Alexandru Vodă Ipsilanti, cerându-i să le interzică boierilor şi ispravnicilor aşezarea pe podgoriile mănăstirii[73].

În urma pagubelor aduse de Gherasim, fostul iconom de Hurezi, la 1 noiembrie 1781 Alexandru Vodă îl destituie pe acesta din egumenia mănăstirii, numindu-l în locul său pe ieromonahul Rafail[74]. Totuşi, Rafail preia conducerea abia în luna octombrie a anului 1782, după cum însuşi afirmă: „1782, la octomvrie 2, într-o duminecă mi-au venit carte de igumeniia Hurezului. Rafail, igumenul Hurezului" (ms. rom. BAR 2442, coperta III; ms. rom. BAR 2567, f. liminară I).

La 22 ianuarie 1782, Sava, egumenul Mănăstirii Sinaia, se sfătuieşte cu ieromonahul de la Hurezi în chestiuni ce ţin de viaţa duhovnicească (vezi *infra*) şi primirea a doi călugări în obştea lui Rafail[75]. În luna martie a aceluiaşi an se află plecat în podgoriile Mănăstirii Hurezi de la Vorniceasa, Runcu, Goliasca, via Grecului şi Nemoi pentru a soluţiona diferite conflicte de hotărnicie[76]. De asemenea, la 18 iulie 1782, protosinghelul Iosif îl previne pe iconomul Rafail să pregătească actele mănăstirii pentru muntele Bălescu[77].

Ocupând oficial funcţia de egumen, Rafail se străduieşte să recupereze din proprietăţile pe care Gherasim le-a înstrăinat de mănăstire în timpul în care a fost iconom şi egumen de Hurezi. Astfel, în luna ianuarie a anului 1783, îl găsim pe stareţul Rafail plecat la Târgu Jiu, unde dă peste diata unui anume Drăgoi din Cernădia

[73] N. Iorga, *Studii…*, p. 103.
[74] I. Ionaşcu, *op. cit.*, p. 409–410. Pentru mai multe multe detalii, vezi *infra*.
[75] N. Iorga, *Studii…*, p. 104–105.
[76] *Ibidem*, p. 106–107.
[77] *Ibidem*, p. 107–108. Pentru mai multe detalii, vezi *infra*.

care se jurase strâmb pe muntele Bălescu[78]. În cele din urmă, la 16 februarie 1783, sub Nicolae Vodă Caragea (1782–1783), se recunosc litigiile cauzate de proegumenul Gherasim, şi anume că acesta „au făcut şi datorii, au vândut veniturile de moşâi, au zălojât munţi de ai mănăstirii în ani îndelungaţi, fără de ştire şi fără de iscălitura arhiereului locului"; stipulându-se, de asemenea, că „şi munţii *i* moşâile ce le-au fost zălojât şi le-au vândut veniturile pe ani mai nainte, ce n-au fost volnic, să şi le stăpânească mănăstirea nesupărată"[79].

O parte din aceste litigii au fost prilejuite şi de vistierul Nicolae şi de logofătul Manolache Brâncoveanu. Abuzând de faptul că descind din familia ctitorului, cei doi au primit, prin mijlocirea lui Gherasim, bani din averea Mănăstirii Hurezi pentru a-şi susţine procesul de apărare a proprietăţilor din Ardeal (vezi *infra*). Astfel, logofătul Manolache, încercând să îl constrângă pe noul egumen să-i furnizeze sume de bani din mănăstire, este, în cele din urmă, refuzat. În acest context, logofătul Brâncoveanu îi trimite stareţului Rafail o scrisoare denigratoare, fondată pe injurii, acuzaţii şi ameninţări[80]. Nu cunoaştem deznodământul conflictului, însă cert este că, deşi ultragiat, Rafail alege să trimită 2000 de lei către banul Nicolae Brâncoveanu, aflat în exil la „Arvantohori al Târnovului", la data de 6 ianuarie 1791[81].

Întorcându-ne la treburile administrative gestionate de egumenul Rafail, acesta îi scrie la 14 martie 1783 ecleziarhului de la Hurezi, să pregătească şi să-i înmâneze preotului Mihai, „ce s-au aşezat cu şădearea la Şirineasa", diferite obiecte de cult („odăjdiile, vasele, cărţile ce ştii că sânt rânduite pentru această treabă")[82]. De asemenea, la 7 aprilie 1783, egumenul de la Hurezi primeşte „cartea de otărnicie pentru moşiia Berbeşti" de la Ion Pârâianu[83].

În ziua de 10 aprilie a aceluiaşi an, Rafail termină de „tradus" din limba greacă *Halima* sau *Aravicon mitologhicon* (ms. rom. BAR 2587), aspect controversat, care merită studiat cu atenţie (vezi *infra*).

La 10 decembrie 1783, egumenul Rafail dă în arendă moşia Craioviţa Episcopiei de Râmnic[84].

Ne este cunoscut faptul că, în următorul an, Rafail lasă mănăstirii talere de cositor inscripţionate cu iniţialele sale[85], iar la 28 decembrie 1784 este înştiinţat de Mircea paharnicul că Dima stegarul şi-a lăsat via moştenire Mănăstirii Hurezi[86].

---

[78] *Ibidem*, p. 110–112.

[79] *Ibidem*, p. 113.

[80] N. A. Gheorghiu, *Un proces eclesiastic sub episcopul Filaret al Râmnicului*, în „Arhivele Olteniei", 13, 71–73, 1934, p. 64–68. Vezi *infra* textul scrisorii.

[81] I. Ionaşcu, *op. cit.*, p. 416.

[82] N. Iorga, *Studii*…, p. 117.

[83] *Ibidem*, p. 117–118.

[84] *Ibidem*, p. 118.

[85] Gr. G. Tocilescu, *Raporturi asupra câtorva mănăstiri, schituri şi biserici din ţeară*, Bucureşti, 1887, p. 185; C. Bălan (coord.), *Inscripţii medievale şi din epoca modernă a României. Judeţul istoric Vâlcea (sec. XIV–1848)*, Bucureşti, 2005, p. 578.

[86] N. Iorga, *Studii*…, p. 122.

În anul 1785, stareţul de la Hurezi primeşte o scrisoare de la câţiva ispravnici care îl informează că „s-au orânduit călăraşi cu porunca divanului, ca să facă împlinire de dijmuirile ce sânt asupra" datornicilor „Lupeştilor *i* Barogeani *i* Baia"[87]. În plus, la 21 iunie, Rafail este chemat să semneze, alături de protopopul Ioan din Târgu Jiu şi arhimandritul Ilarion, actul de hotărnicie prin care partea de răsărit a muntelui Schiteea îi revine Episcopiei Râmnicului, iar cea de apus, Mănăstirii Arnota, în timp ce zona de vest a muntelui Neteda intră în posesia Mănăstirii Bistriţa[88].

În următorul an, egumenul ridică o cruce de piatră la hotarul dintre Târgul Horezu şi Mănăstirea Hurezi[89].

Deşi angajat în activităţile de administrare a mănăstirii, egumenul Rafail nu ignoră datoria de a se îngriji de formarea viitorilor diortositori şi tălmăcitori de la Hurezi şi Râmnic (vezi *infra*). Astfel, la 20 februarie 1787, Naum Râmniceanul, ierodiacon la Hurezi, corectează şi copiază un *Pateric*, „cu porunca, osârdiia şi cu toată cheltuiala sfinţii sale, cinstitului părinte şi al mieu stareţ, chir Rafail" (ms. rom. BAR 2568, f. 232^{r-v}).

În anul 1787, pe fondul războiului ruso-austro-turc (1787–1792), Mănăstirile Hurezi, Bistriţa şi Arnota sunt prădate de nemţi, fiind menţionat „la Mănăstirea Hurez, chir Rafail din Mănăstirea Hurez" (ms. rom. BAR 2516, f. 368^{r})[90].

La 26 iulie 1789, egumenul Rafail întocmeşte o plângere către Turangi Ismail Aga, conform căreia Mănăstirea Hurezi nu se putea folosi de moşia Uşurei, întrucât alţi moşieri din zonă, respectiv „Dumitru Muşuroi, Constandin Muşuroi şi cu cetaşi lor, şi, viind acum ca să cosim fân, nu ne îngăduiesc, ci sar cu ciomagul"[91].

Pe fondul accentuării conflictului ruso-austro-turc în timpul campaniilor din 1789, generalul austriac Staader semnează la 4 noiembrie 1789 un act militar conform căruia egumenii de la Hurezi, Bistriţa şi Arnota sunt scutiţi de „orice exces" în timpul războiului[92].

În ciuda acestei „scutiri", pe pisania Mănăstirii Hurezi se putea citi, în anul 1905, următoarea inscripţie:

> La leat 1789, fiind răzmiriţă şi nevoie mare în ţară de neamţi şi de turci, au venit un saraschier cu oaste turcească de au şăzut în mănăstire o lună şi multe stricăciuni s-au făcut sfintei beseareci: ajunsase grajduri de cai – cât să dăznădăjduise Rafail egumenul ce era atunci, că nu va mai vadea deres – cât şi aici de tot era stricat. Iar, după moartea aceluia, ajungând egumen Pahomie, fiind din soborul sfintei mănăstiri, luat-au într-ajutor pe milostivul Dumnezeu şi pe preacurata sa Maică şi pre Sfinţii Împăraţi şi s-au apucat a drege şi, cu ajutorul celor mai sus zişi, au şi isprăvit, împodobind cu zugrăveală după cum să veade, în Domniia Mării Sale Ioan Alixandru Moruzii Voivod[93].

[87] *Ibidem*.
[88] D. Cristescu, *Sfânta Mănăstire Arnota*, Râmnicu-Vâlcea, 1937, p. 145–148.
[89] C. Bălan, *op. cit.*, p. 533.
[90] G. Ştrempel, *Catalogul…*, vol. 2, p. 301.
[91] N. Iorga, *Studii…*, p. 124–125.
[92] *Ibidem*, p. 125.
[93] N. Iorga, *Inscripţii…*, p. 192–193.

De reţinut este reacţia egumenului Rafail, „cât să dăznădăjduise Rafail egumenul ce era atunci, că nu va mai vadea deres (sic!) – cât şi aici de tot era stricat”, sentimentul de confruntare cu ireparabilul fiind imortalizat pe inscripţia de pe peretele exterior al Mănăstirii Hurezi. Afectat de devastarea lăcaşului, Rafail se vede nevoit să fugă dincolo de munţi, de unde se întoarce în luna noiembrie a anului 1789, dat fiind paşaportul german emis în acest răstimp[94].

La 2 aprilie 1790, Rafail îi trimite o epistolă marelui clucer Vintilă Prejbeanu, prin care îşi dă acordul pentru un schimb de moşii, în urma căruia Mănăstirea Hurezi avea să obţină moşia Bălceşti[95].

În a patra zi a lunii octombrie a aceluiaşi an, egumenul de la Hurezi îi scrie stareţului Mănăstirii Dobruşa, Ilarion, cu referire la construirea unei viitoare mori pe moşia Runcu[96].

Anul 1791 reprezintă o perioadă cu totul dificilă pentru stareţul mănăstirii Hurezi. Atunci Rafail primeşte schima mare, schimbându-şi numele în Roman[97]. La 15 februarie 1791 îi cere protosinghelului Iosif să îi transmită episcopului Filaret al Râmnicului propunerea de numire a lui Pahomie de la Polovragi drept egumen al Mănăstirii Hurezi[98]. Din scrisoarea sa aflăm că, la scurt timp după ce devine ieroschimonah, Roman se îmbolnăveşte: „ajungându-mă vreme de multă slăbiciune, am căzut şi la boală de au trecut peste 4 luni de când pătimesc, nesimţind niciun feliu de uşurinţă, ci tot mai spre rău viind”[99]. Astfel, dorind să urgenteze alegerea lui Pahomie, ieroschimonahul îi scrie la 20 februarie din nou protosinghelului Iosif, rugându-l să îşi reitereze cererea către episcop: „Schimnicul, tot în slăbiciune, îmi scrie că să află şi mi să roagă deosebit, ca să să isprăvească această treabă până trăieşte, ca să-i fie duhul odihnit”[100]. Din păcate, ieroschimonahul Roman nu apucă să îl vadă pe Pahomie drept egumen al Mănăstirii Hurezi, întrucât, în catastiful predat acestuia din urmă la data de 21 mai 1791, erau inventariate şi „cărţile ce au lăsat răposatul Roman ieroschimonahul, ce au fost igumen”[101].

Născut în jurul anului 1725 sub numele de Radu, tuns monah la 2 aprilie 1754 cu numele de Rafail şi devenit ieroschimonahul Roman în 1791, copistul de la Hurezi, diortositorul de la Episcopia Râmnicului şi ucenicul paisian se stinge din viaţă în intervalul *post* 20 februarie 1791 – *ante* 21 mai 1791. Îi găsim numele

[94] Idem, *Studii*…, p. 126.

[95] Cornelia Bodea, Paul Cernovodeanu, Horia Nestorescu-Bălceşti, *Vatra Bălceştilor. Studiu şi documente*, Bălceşti pe Topolog, 1971, p. 56–58.

[96] N. Iorga, *Studii*…, p. 132.

[97] Pentru obiceiul monahilor români de a primi schima mare la sfârşitul vieţii, vezi Daniel Oltean, *Revevoir le saint habit. Cérémonies monastiques en Moldavie à l'époque de Païssy Velitchkovsky*, în E. Timotin (coord.), *Elemente de ceremonial în literatura din spaţiul românesc (secolele al XIV-lea – al XVIII-lea)*, Bucureşti, 2019, p. 160–172.

[98] I. Ionaşcu, *op. cit.*, p. 311–312.

[99] *Ibidem*, p. 311.

[100] *Ibidem*, p. 312.

[101] *Ibidem*. Vezi tabelul *Cărţi lăsate bibliotecii Mănăstirii Hurezi* din *Anexă*.

trecut în *Pomelnicul Mănăstirii Hurezi*, în cadrul rubricii dedicate egumenilor, după Ştefan arhimandritul şi înaintea lui Pahomie ieromonahul[102].

III. PORTRET INTELECTUAL ŞI SPIRITUAL

Profilul intelectual al călugărului Rafail de la Mănăstirea Hurezi se poate reface atât prin discursul său despre propria persoană şi diferitele mărturii ale celor din jur, cât şi prin legăturile, acţiunile şi alegerile sale de natură socială (relaţiile cu monahii din diferitele ierarhii bisericeşti, reacţiile sale la situaţii conflictuale, îndeplinirea sarcinilor monahale etc.) sau literară (ce texte copiază, ce culegeri compilează, ce cărţi comandă pe cheltuiala sa etc.).

Chiliaşul Radu, tuns Rafail şi devenit Roman ieroschimonah, se prezintă de-a lungul vieţii sale în lumina modestiei şi a simplităţii. Semnătura sa conţine uneori secvenţele „mult păcătosul" (ms. rom. BAR 2195, f. 293^{r}), „smeritul între monaşi" (ms. rom. BAR 2353, f. 303^{v}) sau „mai micul între monahi" (ms. rom. BAR 2569, f. 311^{r}). De asemenea, acesta păstrează aceeaşi tonalitate atunci când relatează fragmente din propria viaţă pe care le însemnează pe marginile manuscriselor:

> **1.** „S-au scri*s* de mul*t* păcătosul robu*l* lui Dumnezeu Radu*l* Copilu*l sin* răposatu*l* robu*l* lui Dumnezeu popa Dumitru o*t* Stănceşti, su*d* Prahova[103], în sfânta Mănăstire Hurezii, când era lea*t* 1753 şi luna iunie 28 *dni*; şi s-au sfârşi*t* la septemvrie 2 *dni* 7262, de la Hristos 1754,/ cu porunca şi cu toată cheltuiala sfinţiei sale, părintelui arhimadri*t* chi*r* Dionisie, igumenu*l* sfintei mănăstiri Hurezi, carele au fos*t* igume*n* întru această sfântă Mănăstire ani 30. Şi o au dărui*t* Sfinţiia Sa sfintei mănăstiri Hurezii, unde să cinsteaşte şi să prăznuiaşte hramu*l* sfinţilo*r* cei întocma cu apostolii, ţaru*l* Constanti*n i materi ego* Elena, ca să fie părinţilo*r* de citanie.
>
> Iară nimenea din boiari sau din jupânease să nu fie volni*c* a o înstreina de la această sfântă mănăstire sau a o da cuiva. Iară de o va înstreina de la această sfântă mănăstire, să n-aibă parte de dragostea Maicăi Preacistii la înfricoşata şi dreaptea judecată a Fiiului său şi să fie înstreina*t* de Sfinţiia Sa.
>
> Deci eu, văzân*d* bunu*l* rân*d* şi podvi*g* a*l* sfinţilo*r* părinţi călugări şi paza besearicii şi cântarea lo*r* cea tocmită, cântân*d* lui Dumnezeu şi veselindu-se împreună cu sfinţii lui îngeri, pururea îndulcindu-se întru sfânta lui Dumnezeu casă cu cântare tocmită şi lui Dumnezeu plăcută şi cu citanie întru înţeleagere şi lui Dumnezeu slujin*d* întru tăceare, pohtit-a*m* şi eu dintru to*t* sufletu*l* şi cu curată inimă de a*m* priimi*t* sfântu*l* ci*n* călugăresc, luân*d* tunderea din mâinile bunului îndreptăto*r* şi nastavni*c* arhimandritului chi*r* Dionisie Bălăcescu, puindu-mi şi nume, precu*m* mai jo*s* cu iscălitura mea voi arăta, acu*m* la anu*l* de la facerea lumii 7262, iară de la întruparea lui Dumnezeu Cuvântul, 1754,

[102] Spiridon Cristocea, *Trei pomelnice ale Mănăstirii Hurezi*, Piteşti, 2014, p. 58.
[103] Scris: *Proauva*.

la luna lui aprilie 2 *dni*, în sfânta şi Marea Sâmbătă a Paştilo*r*. Rafai*l* monah" (ms. rom. BAR 2195, f. 293^{r}–294^{r})

2. „Această carte istoricească ce într-însa iaste aşăzată *Viiaţa* marelui ţar Petru Marele monar*h* a*l* vestitei împărăţii Mosca, care s-au sco*s* după limba grecească pe limba rumânească de dumnealui, Matei Fărcăşanu*l* bi*v* ve*l* şatrar.

Şi s-au găsi*t* ace*l* izvo*d* la sfânta Episcopie Râmni*c* şi s-au lua*t* de s-au scri*s* şi de noi, cu porunca şi cu toată cheltuiala Sfinţii Sale părintelui arhi<mandrit> chi*r* Dionisie, igumenu*l* sfintei mănăstiri Hurezul din su*d* Vâlcea, prin osteneala smeritului întru monaşi Rafai*l* mona*h*, din sfânta mănăstire Hurezi.

Şi fiin*d* acel izvo*d* scri*s* rău şi soroacele nealease, au mai vârto*s* a zice, fiin*d* eu pros*t* şi neînvăţa*t*, ci precu*m* au voi*t* Dumnezeu a*m* nevoi*t* până o a*m* isprăvi*t* şi apoi o a*m* protocăli*t* din cuvân*t* în cuvân*t* după ace*l* izvo*d*.

Ci, o, iubitorilo*r* de citanie, oricarii vă veţi întâmpla a ceti pe această carte şi oriunde veţi găsi cuvinte cu anevoie de înţele*s*//, au din nealeagerea soroacelo*r*, au din aşăzarea oxiilo*r*, au din neînţeleagerea cuvintelo*r*, cu duhul dragostei şi a*l* blândeaţelo*r*, să îndreptaţi, că şi eu precu*m* a*m* găsi*t* aşa a*m* şi scri*s*; iară mai mul*t* nu. Că nici din Scriptură învăţa*t* nu sân*t*, că altă dăscălie n-a*m* învăţa*t* fără numai *Psaltirea* rumâneaşte, nici la cărţi istoriceşti sau de alt fealiu n-a*m* ceti*t* ca să-*m* fie mintea mai deşchisă, ca să poci îndrepta greşalele altora.

Ci cu toată cucerniciia vă rog, să nu vă fie numele mieu în pono*s*, ci să mă iertaţi, ca şi voi să aflaţi iertăciune în zioa înfricoşatei şi straşniceii judecăţi de la dătătoriu*l* de plată Hristos.

Şi s-au scris scri*s* această carte la anu*l* de la zidirea lumii 7263, iară de la întruparea lui Dumnezeu Cuvântul 1755. *I pis az mnogogrĕšnyi* Rafai*l* mona*h* o*t* mănăstirea Hurezi" (ms. rom. BAR 2353, f. 303^{v}–304^{r})

Din însemnările de mai sus, ni se fac cunoscute atât detalii biografice (originea munteană, tatăl popa Dumitru ot Stănceşti, circumstanţele tunderii în monahism), cât şi aspecte ce ţin de instruirea călugărului proaspăt intrat în obştea de la Mănăstirea Hurezi. Astfel, Rafail se prezintă ca fiind „prost şi neînvăţat", pregătirea acestuia rezumându-se doar la *Psaltirea* românească („Că nici din Scriptură învăţa*t* nu sân*t*, că altă dăscălie n-a*m* învăţa*t* fără numai *Psaltirea* rumâneaşte, nici la cărţi istoriceşti sau de alt fealiu n-a*m* ceti*t* ca să-*m* fie mintea mai deşchisă, ca să poci îndrepta greşalele altora"). Desigur, aceste observaţii nu trebuie citite *ad litteram*, fiind, cel mult valabile, pentru perioada de noviciat a acestui monah. Astfel, felul în care călugărul Rafail îşi portretizează aptitudinile trebuie privit cu circumspecţie, în lumina *topos*-ului umilinţei monahale. De altfel, la scurt timp, egumenul Dionisie Bălăcescu îl însărcinează pe acest scrib cu colaţionarea şi rescrierea a două texte traduse din slavă şi din greacă, respectiv *Istoria Rusiei* şi *Viaţa lui Petru cel Mare* (vezi *infra*).

Un alt indiciu pentru pregătirea monahului de la Hurezi constă şi în însemnarea pe care o realizează pe *Lexiconul slavo-român al lui Macarie Cozianul*, precum şi prin primirea unei *Gramatici slavone* în anul 1755 (vezi *infra*). Aceasta din urmă

i-a fost dăruită de Şerban Bodeţ, fratele său mai mare, care traducea texte din greacă în limba română[104]. Tot în posesia acestui călugăr cărturar se afla şi un lexicon greco-român[105]. Faptul că Rafail era familiarizat cu sursele greceşti ale textelor pe care le copiază şi, ulterior, colaţionează, reiese din nota marginală pe care o întocmeşte în copia sa după scrierile datorate lui Diadoh al Foticeii (ms. rom. BAR 3008). Astfel, pentru secvenţa din text „ca prin dânsa să ne facem ai lui Dumnezeu" (f. 5^{r}), Rafail adaugă marginal: „Sau ne uni*m* cu Dumnezeu – după înţeleagerea elinească – topindu-ne cu dragoste nedezlipită întru mărirea Domnului" (f. 5^{r}). De altfel, monahului Rafail, devenit la 1791 Roman ieroschimonahul, îi putem atribui o serie de secvenţe scrise în limba greacă şi intercalate între diferite fragmente ale unor cazanii româneşti ale Sfântului Ioan Gură de Aur (ms. rom. BAR 2613, f. 7^{r}, rândul 5, f. 18^{r}, r. 2, f. 52^{r}, r. 6–18; vezi fig. 7)[106]. Ductul grafic fluctuant şi dispunerea dezordonată a literelor greceşti lasă impresia faptului că scribul se afla la o vârstă înaintată, fiindu-ne cunoscut că, în preajma primirii schimei mari, Roman se îmbolnăveşte[107].

În plus, un alt argument relevant pentru nivelul de instruire a călugărului de la Mănăstirea Hurezi constă în faptul că acesta îşi scrie uneori numele în limba greacă sau în latină la finalul manuscriselor pe care le copiază (vezi ms. rom. BAR 2585, f. 224^{r}; ms. rom. BAR 5110, f. 93^{v})[108]. În acest sens, putem afirma faptul că Rafail avea cunoştinţe ce ţin de limbile slavonă şi greacă, fiind însuşite, mai mult sau mai puţin sistematic, pentru a-şi sprijini activitatea de diortosire pe care o realizează la Episcopia Râmnicului mai bine de 15 ani.

Aptitudinile scribului din Oltenia nu rămân neobservate, contemporani precum Alexandru Vodă Ipsilanti (1774–1782), Paisie Velicikovski (1722–1794), ieromonahul Sava, egumenul Mănăstirii Sinaia, şi logofătul Manolache Brâncoveanu lăsându-ne diferite impresii şi mărturii despre activitatea şi trăsăturile morale ale monahului Rafail de la Hurezi.

Din iniţiativa domnitorului Alexandru Ipsilanti şi a episcopului Filaret al Râmnicului (1780–1792) ia loc un adevărat proces de verificare a clerului (protopopii) şi a vieţii mănăstireşti, în special a felului în care egumenii îşi gestionează obştile pe care le conduc[109]. În acest context, la 1 septembrie 1781, Alexandru Vodă îl

[104] E. Dima, *op. cit.*, p. 52–53.

[105] I. Ionaşcu, *op. cit.*, p. 430.

[106] Manuscrisul rom. BAR 2613, realizat în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, a fost copiat de popa Costandin („A*m* adeveri*t* şi eu că această carte de popa Costandi*n* s-au scri*s*", coperta 2). Pe fila 1^{r} este aplicată pecetea inelară a monahului Rafail (vezi fig. 17), iar între f. 2^{r}–6^{r} se găseşte următoarea însemnare: „Aceasta iaste a sfintei Mănăstiri Hurezii, precu*m* o au da*t* în scri*s* răposatu Roma*n* ieroschimona*h*, ca să-i fie întru pomenire şi pomenitului părinţilo*r* neamului lor, acum şi în veaci" (ms. rom. BAR 2613, f. 2^{r}–6^{r}; G. Ştrempel, *Catalogul…*, vol. 3, p. 337).

[107] I. Ionaşcu, *op. cit.*, p. 312.

[108] Vezi semnăturile monahului Rafail la fig. 18–22.

[109] D. Furtună, *Preoţimea românească în secolul al XVIII-lea. Starea ei culturală şi materială*, Vălenii de Munte, 1915, p. 21–33.

destituie pe Gherasim din funcţia de egumen al Mănăstirii Hurezi, acesta fiind găsit vinovat că a făcut abuz de averile mănăstireşti, parţial pentru a-i susţine pe vistierul Nicolae şi logofătul Manolache Brâncoveanu[110]. În locul acestuia, stareţ al mănăstirii este numit „cuviosul ieromonah chir Rafail, ce au fost iconom […], fiind cerut şi de toată obştea mănăstirii şi arătat domnii mele de vrednec iconomu, bun şi cucernic, cu viiaţă făr' de prihană, ştiut şi văzut din toată vremea petrecerii sale"[111]. Descrierea pe care Alexandru Ipsilanti o realizează este grăitoare pentru aprecierea de care se bucura Rafail înăuntrul şi în afara mediului monastic. Din aceasta se desprind atât calităţile care îi asigură încrederea celor din jur, dată fiind funcţia sa de iconom al mănăstirii („vrednec, bun şi cucernic"), cât şi viaţa sa spirituală exemplară („cu viiaţă făr' de prihană"), ambele fiind de mult timp trăsături recunoscute şi specifice monahului Rafail de la Hurezi.

Viaţa şi activitatea de cărturar a călugărului din mănăstirea oltenească le-au atras atenţia şi personalităţilor spirituale din elita clerului din Moldova şi din Muntenia. Ajuns în Ţara Românească în jurul anului 1743, Paisie Velicikovski îşi aminteşte întâlnirea cu anumiţi călugări care se aflau atunci prin Schiturile Trăisteni, Dălhăuţi şi Cârnu, conduse de stareţul Vasile de la Poiana Mărului:

> M-a învrednicit însă Dumnezeu să văd nişte părinţi care trăiau ca eremiţii. Unul dintre ei, care stătea aproape de schit, pe numele lui, Rafail ieromonahul, era un bărbat foarte cucernic şi plin de frica lui Dumnezeu care se îndeletnicea cu copierea cărţilor Sfinţilor Părinţi, câştigându-şi prin aceasta cele de trebuinţă pentru hrana trupească[112].

Desigur, mărturia de faţă trebuie acceptată cu precauţie, întrucât Rafail, după cum am văzut mai sus, se tunde monah în anul 1754. Cu toate acestea, nu trebuie uitat faptul că avem de a face cu un discurs autobiografic, cronologia şi evenimentele având drept sprijin doar memoria stareţului înaintat în vârstă. În plus, Rafail s-a aflat cu siguranţă între anii 1767 şi 1769 în obştea lui Paisie Velicikovski de la Mănăstirea Dragomirna (vezi *supra*), fapt care asigură existenţa unei legături între cei doi. Stabilit în obştea paisiană, Rafail copiază *Scrisorile şi răspunsul stareţului către Atanasie Moldoveanul* (ms. rom. BAR 5110) şi compune *Filocalia de la Dragomirna* (ms. rom. BAR 2597), interesul său pentru textele ascetice şi mistice care conţin şi susţin practica „rugăciunii lui Iisus" fiind datorat, în mare parte, acestei legături cu Paisie şi şederii printre ucenicii săi. În aceeaşi obşte, Rafail transcrie opera Sfântului Isaia Pustnicul pentru uzul călugărilor de la Dragomirna[113]. O însemnare de pe o copie realizată în mănăstire după această versiune menţionează:

> Această sfântă şi dumnezeiască carte a sfântului părintelui nostru Isaiei Pustnicul, cu bunăvoirea preacuviinţei sale al mieu după Dumnezeu

[110] N. A. Gheorghiu, *op. cit.*, p. 64–68; I. Ionaşcu, *op. cit.*, p. 409–410.
[111] *Ibidem*.
[112] I. Ică jr., *Autobiografia…*, p. 194.
[113] Opera Sfântului Isaia nu se găseşte printre cărţile pe care Rafail le lasă bibliotecii Mănăstirii Hurezi. Vezi tabelele din *Anexă*.

> sufletesc bun povăţuitoriu şi trupescu chivernisitoriu, părintelui stariţ Paisie, m-am îndemnat de o am preascris de pre alta, ce să află aici, întru această sfântă Mănăstire Dragomirna, scrisă de doritul nostru întru Hristos iubit frate Rafail monah, diortositoriul de la sfânta Episcopie a Râmnicului, tălmăcindu-o din elenie cuvioşiia sa, cel din neamul nostru rumânesc, mult osârditoriu întru învăţătura dumnezăieştii Scripturi, chiriu chir Ilarion ieromonah; şi-i dascăl tot de la aceiaşi sfântă Episcopie a Râmnicului. (ms. rom. BAR 1552, f. 138[v])

Fragmentul de faţă ilustrează felul în care era privit Rafail prin ochii călugărilor din cinul lui Paisie, termenii prin care e portretizat „diortositoriul de la sfânta Episcopie a Râmnicului" lăsând impresia că monahul de la Hurezi ar fi fost ca şi integrat în obştea de la Dragomirna („doritul nostru întru Hristos iubit frate Rafail monah"). Astfel, s-ar putea lansa ipoteza că monahul Rafail ar fi stat în Mănăstirea Dragomirna o perioadă mai mare decât intervalul 1767–1769, fiindu-le bine cunoscut călugărilor păstoriţi de stareţul Paisie Velicikovski.

La 22 ianuarie 1782, egumenul Sava de la Sinaia îi trimite o epistolă stareţului Rafail, în care îl roagă să-i primească temporar pe Iustin ieromonahul şi Macarie ierodiaconul în Mănăstirea Hurezi: „să fie primiţi de sfintele braţe ale preacuvioşiei tale şi, dupre cât va fi cu putinţă, să fie mângâiaţi întru scârbele lor până ce, cu darul lui Dumnezeu, prin sfintele rugăciuni ale preacuvioşiei tale ne va aduce şi pre noi păcătoşii"[114]. Din stilul în care este redactată scrisoarea reiese respectul pe care egumenul de la Mănăstirea Sinaia îl avea pentru viaţa duhovnicească a lui Rafail: „Cinstite şi preacuvioase părinte chir Rafail, egumenul sfintei mănăstiri Hurezul, cu smerită metanie mă închin Preacuvioşiei Tale", „sfânta dumnezeiasca dragoste a Cuvioşiei Tale, carele dintru început o ai arătat cătră noi, ticăloşii şi nevrednicii"[115]. Asemeni stareţului Vasile de la Poiana Mărului (1692–1767) sau Sfântului Paisie Velicikovski (1722–1794), proaspătului egumen de la Mănăstirea Hurezi îi revine datoria de a îndruma spiritual călugări care se află şi în afara obştii pe care o conduce. Sfaturile şi rugăciunile sale, dublate de cunoştinţele, învăţătura şi viaţa spirituală, fac din Rafail un reper pentru obştile mănăstireşti din Ţara Românească, consolidând legături bazate pe trăirea duhovnicească şi edificarea ascetică şi mistică a monahismului.

Cu toate acestea, în epocă se înregistrează şi păreri controversate despre personalitatea călugărului de la Hurezi. Fugiţi în Transilvania în timpul războiului ruso-turc din 1769–1774, Nicolae şi Manolache Brâncoveanu se întorc în ţară în jurul anului 1774, redevenind una dintre cele mai influente familii boiereşti. Cel dintâi ocupă funcţia de mare vistier şi vornic al Ţării de Sus, în timp ce cel din urmă este recunoscut în divan ca mare vistier şi, ulterior, drept mare logofăt al Ţării de Sus[116].

---

[114] N. Iorga, *Studii…*, p. 104–105.

[115] *Ibidem*.

[116] Claudiu Neagoe, *Modele culturale şi realităţi cotidiene în societatea românească (secolele XV–XIX)*, Bucureşti, 2009, p. 199.

Totuşi, odată cu întoarcerea în Ţara Românească, aceştia riscă să îşi piardă dreptul la proprietăţile avute în Ardeal. Îngreunaţi de plăţile survenite în procesul susţinut în faţa Curţii de la Viena[117], vistierul Nicolae şi logofătul Manolache Brâncoveanu caută sprijin financiar. Profitând de faptul că descind din familia ctitorului, cei doi fraţi obţin bani din averea Mănăstirii Hurezi prin mijlocirea egumenului Gherasim, destituit în 1781 de către Alexandru Ipsilanti pentru că a adus „mănăstirea la proastă stare, scădere desăvârşât şi dărăpănare cu rea iconomiia lui, fiindu răsipitor”[118]. Egumen al mănăstirii este numit ieromonahul Rafail, pe care cei doi boieri îl constrâng să le trimită în continuare bani din vistieria mănăstirii. Refuzul noului stareţ îl înfurie pe logofătul Manolache Brâncoveanul care nu se abţine şi îşi dezlănţuie invectivele sub forma unui veritabil portret denigrator:

> Scrisoarea ce ai trimis cu omul nostru am luat, dintru care scrisoare nu am putut înţelege nimic. Pă semne de când te-ai făcut igumen, ai învăţat limbile străine, de nu ştii în ce limbă scrii. Ci caută de te deşteaptă şi-ţi vino în fire, să-ţi iasă cele învăţături şi fumuri din cap, că eu te-am făcut igumen care n-ai fost vrednicii să igumeneşti. Apoi iată că mai scriu, cum vei lua această scrisoare, pe loc dreptul nostru ce este, să-i dai în mâna dumnealor ispravnicilor să ni-i trimiţă, că în credinţă de nu vei da nici acum al nostru ce este, după cum ţe-am scris, în mâna dumnealor ispravnicilor să ni-i trimiţă, că până în săptămâna cea mare dintâi, să să afle aici, să ştii că din urezean te fac mare mişălean, că n-ai fost vrednic de urezean, ci numai de oală, beţivule şi blestematule. Şi-ţi deschide ochii de vezi cui scrii şi ce-i scrii, că, după cum zic, te fac de râsul tuturor călugărilor din mănăstire, încă de-mi va călca piciorul peste Olt, te voi învăţa cum să scrii, cu fumurile care ai în cap, la un ctitor, boier mare şi zabit al tău. Numai blestemat ai fost dintru-ntăiaş dată, blestemat eşti, şi mă mir cum te sufere călugării în mănăstire. Numai te voi face eu să-ţi vii în simţire.
>
> Aceasta la cea adevărată s-au iscălit
> Manolache Brâncoveanu vel logofăt,
> 1783 fevruarie[119].

Epistola, construită pe jigniri şi ameninţări, reprezintă o răsturnare a calităţilor de mult apreciate ale monahului Rafail: „cu viiaţă făr’ de prihană, ştiut şi văzut din toată vremea petrecerii sale” (cf. Alexandru Ipsilanti, vezi *supra*) vs „să ştii că din urezean te fac mare mişălean, că n-ai fost vrednic de urezean, ci numai de oală, beţivule şi blestematule”, „numai blestemat ai fost dintru-ntăiaş dată, blestemat eşti”. Astfel, efectul este acela de a confirma, de fapt, trăsăturile pozitive ale personalităţii egumenului de la Hurezi. Tot din acest contraportret se desprind deprinderile intelectuale ale ieromonahului Rafail. Acestea se reflectă atât în studiul limbilor

[117] N. A. Gheorghiu, *op. cit.*, p. 67.
[118] I. Ionaşcu, *op. cit.*, p. 409–410.
[119] N. A. Gheorghiu, *op. cit.*, p. 68.

străine („pă semne de când te-ai făcut igumen, ai învăţat limbile străine, de nu ştii în ce limbă scrii"), indiciu important pentru activitatea sa (vezi *infra*), cât şi în felul atenuării discursive cu care egumenul refuză cererea abuzivă a logofătului Manolache: „dintru care scrisoare nu am putut înţelege nimic", „te deşteaptă şi-ţi vino în fire, să-ţi iasă cele învăţături şi fumuri din cap", „te voi învăţa cum să scrii, cu fumurile care ai în cap, la un ctitor, boier mare şi zabit al tău". Astfel, este lesne de constatat faptul că opiniile controversate despre moralitatea noului egumen de la Hurezi sunt singulare, intenţia de a-i ştirbi imaginea exprimând şi confirmând, de fapt, viaţa exemplară şi admiraţia de care s-a bucurat Rafail în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea. În ciuda defăimării suferite, Rafail semnează la 6 ianuarie 1791 un act prin care se adevereşte că, prin intermediul lui Pahomie, egumenul Mănăstirii Polovragi, acesta a trimis 2000 de lei către banul Nicolae Brâncoveanu aflat în exil la „Arvantohori al Târnovului"[120].

Într-adevăr, în prima parte a vieţii monahului Rafail se poate întrevedea lipsa de îndemânare în ceea ce priveşte chestiunile ce ţin de administrarea mănăstirii. Din scrisoarea întocmită de episcopul Chesarie al Râmnicului la 21 februarie 1777, aflăm că ieromonahul Rafail este trimis de egumenul Dionisie Bălăcescu la Bucureşti pentru a se interesa de situaţia lui Gherasim, iconomul Mănăstirii Hurezi, care fusese, cel mai probabil, judecat pentru gestionarea abuzivă a proprietăţilor mănăstirii. Conform episcopului, Rafail l-a ascultat orbeşte pe arhimandritul Dionisie, care, contrar aşteptărilor, îl susţine în continuare pe Gherasim pentru a ocupa poziţia de locţiitor[121]. Aşadar, „au trimis pe un Rafail ieromonah, ca să-l rădice din Bucureşti, acest ieromonah şi de au venit, părinte, aici, au venit cu buzele umflate, neaducând niciun fel de scrisoare, nici la mine nici la părintele mitropolitul şi el să află şi până acum în Bucureşti şăzând geaba, numai cu fumuri şi făgăduilei seci […] Iar acel ieromonah şăzând vreo câteva zile aici în Bucureşti s-au întorsu iarăş înapoi"[122]. Din relatarea lui Chesarie al Râmnicului reiese supunerea ieromonahului care pleacă de la Hurezi fără niciun act şi, în plus, încearcă să îşi susţină cauza cu mai mult sau mai puţin tact („şăzând geaba, numai cu fumuri şi făgăduilei seci").

Nu de puţine ori, dorind să acopere datoriile altora, monahul Rafail se împrumută de la negustori şi îşi pierde propriile resurse. La 8 februarie 1778, mitropolitul Grigorie al II-lea al Ungrovlahiei i se adresa lui Alexandru Vodă Ipsilanti în legătură cu soluţionarea jalbei „ce au dat către Măriia Ta Rafail ieromonah din sud Vâlcea că mai nainte vreme în domniia răposatului Costandin vodă Gihan, fiind el protopop la sud Gorj şi lipsind protopopie, numai dintr-o dajdie de ajutorinţă au rămas rămăşiţă la preoţi taleri 520 capete, care bani neavând cu ce-i plăti s-ar fi

[120] I. Ionaşcu, *op. cit.*, p. 416.

[121] „După neaducerea vreo scrisoare acel ieromonah ce au fost trimis, să vede că arhimandritul tot are gândul cel dintâiu încuibat în inimă şi pe dinafară altele sântu. Mă mir de acest om carele, în vieaţa sa, s-au arătat cu atâta faptă bună, iar acum la vârsta bătrâneţilor şi a slăbiciunii diavolul îi dă acest gându cu acest becisnic, spre paguba şi sărăciea mănăstirii" (I. Ionaşcu, *op. cit.*, p. 408).

[122] *Ibidem*.

împrumutat la neguţători de i-au împlinit la visterie”[123]. Din acest document reiese că Rafail a fost protopop „la sud de Gorj”, în timpul celei de a doua domnii ale lui Constantin Racoviţă în Ţara Românească (1763–1764). În acest scurt timp, ieromonahul aflat în funcţia de protopop încearcă să acopere dajdiile neplătite ale preoţilor din Gorj, împrumutându-se de la negustori, pagubă care va fi soluţionată la o distanţă de mai bine de un deceniu. O situaţie similară se înregistrează şi în anul 1782 când viile de la Vorniceasa, Runcu, Goliasca, precum şi via Grecului şi Nemoi vor fi tăiate pe cheltuiala sa, întrucât fratele Ioanichie a luat 140 de taleri din banii primiţi de la moşiile Mănăstirii Hurezi şi nu s-a ocupat de plata oamenilor ce ar fi trebuit să fie angajaţi să se îngrijească de podgorii[124].

Multe din trăsăturile caracteriale ce-l definesc pe călugărul Rafail sunt vizibile înainte ca acesta să ocupe funcţia de egumen al Mănăstirii Hurezi, exprimându-se în raporturile sociale pe care le iniţiază şi întreţine cu reprezentanţii tuturor ierarhiilor clerului din Muntenia.

Şederea sa printre ucenicii lui Paisie Velicikovski de la Mănăstirea Dragomirna (1767–1769) îl face cunoscut atât în obştea paisiană, cât şi în centrele monahale oltenești, amplificând portretul lui Rafail de monah instruit şi avansat în viaţa duhovnicească. Astfel, datorită acestuia textele despre „rugăciunea lui Iisus” iau forma unei culegeri compacte (vezi *infra*), fiind prima filieră de difuzare a paisianismului în Muntenia. De asemenea, *Scrisorile şi răspunsul stareţului Paisie către Atanasie Moldoveanul* circulă în epocă, fiind răspândite în Ţara Românească datorită monahului Rafail care le copiază la Dragomirna în 1768 (ms. rom. BAR 5110). Respectul pentru aceste scrieri, pentru autorul şi scribul lor îi determină pe copiştii ulteriori să transcrie până şi scurtele texte pe care Rafail le adaugă la finalul epistolelor, respectiv *Elogiu către împărăteasa Ecaterina* (f. 91^{r}–92^{v}) şi una dintre viziunile din apocriful *Ezdra 4* (f. 93^{r}). Pe lângă acest aspect, scribii copiilor ulterioare (ms. rom. BAR 4301, 1960) transcriu chiar şi colofonul lui Rafail, precum şi semnătura sa realizată cu litere latine (f. 254^{r}, f. 105^{r}).

Strâns legat de ceilalţi călugări cărturari din Muntenia, Rafail copiază tălmăcirile care au fost realizate în obştea stareţului Paisie de la Mănăstirea Dragomirna de către traducători munteni, cunoscători ai limbii greceşti, precum Ilarion Dascălul[125] şi Macarie Dascălul[126]: *Cartea lui Diadoh al Foticeii* (ms. rom. BAR 3008, realizat în 1772) şi *Învăţături dintr-ale fericitului Isaiia Pustnicul* (cf. ms. rom. BAR 1552, f. 138^{v}).

Tot în perioada aşezării în Mănăstirea Dragomirna, din porunca episcopului Partenie al Râmnicului (21 mai 1764–1771), Rafail copiază un miscelaneu de scrieri eshatologice şi de teologie polemică (ms. rom. BAR 2585, f. 224^{r}), însuşindu-şi-l după moartea episcopului.

[123] Gh. Cronţ, *op. cit.*, p. 526.
[124] N. Iorga, *Studii…*, p. 106–107.
[125] N. A. Ursu, *Şcoala…*, p. 70–75; A. Timotin, *op. cit.*, p. 111–124.
[126] N. A. Ursu, *Şcoala…*, p. 64–67.

În anul 1773 îl găsim stabilit temporar în obştea Mănăstirii Govora, unde transcrie *Istoria Troadei* (ms. rom. BAR 4788, f. 73^{v}). Probabil în acelaşi răstimp, realizează un *Ceaslov* cu acatiste şi paraclise (ms. rom. BAR 2521) pe care ieromonahului Mihail, egumen la Govora, îl cumpără şi îl dăruieşte monahului Paisie la 8 noiembrie 1774 (f. 225^{r}–236^{r}). În plus, suntem îndreptăţiţi să considerăm că Rafail a avut legături şi cu Mănăstirea Cozia, unde în 1776 ar fi copiat o parte din *Tipicul Sfântului Sava*, abia tradus de „Sofronie al Sfintei Lavre Cozia" (ms. rom. BAR 2598, f. 1^{r}–94^{r}, 333^{r}–335^{v}), precum şi *Oglinda bogosloviei* în 1777, tradusă de acelaşi Sofronie (ms. rom. BAR 2633, f. 144^{v}). În acelaşi an, Rafail copiază pe spezele ieromonahului Isaia, egumenul Mănăstirii Dobruşa, *Pomelnicul* acestei mănăstiri din judeţul Vâlcea (ms. rom. BAR 2197, f. 28^{r}). Astfel, din relaţiile avute cu alte centre monahale din Ţara Românească reiese şi statutul de copist profesionalizat al ieromonahului Rafail, întărindu-se descrierea stareţului Paisie conform căreia acesta „se îndeletnicea cu copierea cărţilor Sfinţilor Părinţi, câştigându-şi prin aceasta cele de trebuinţă pentru hrana trupească"[127].

În următorii ani, ieromonahul Rafail devine responsabil de instruirea tinerilor călugări din Episcopia Râmnicului, pregătindu-i pentru diortosire şi traducere. Astfel, în 1779 îl pune pe Ioan Râmniceanul să copieze *Oglinda bogosloviei* (ms. rom. BAR 2567, f. 54^{r}), text pe care îl avea deja în posesia sa (ms. rom. BAR 2633). Ne este cunoscut faptul că acesta din urmă activează la Tipografia Mănăstirii Sfintei Troiţe din Blaj şi figurează ca tipograf în foaia de titlu a *Acatistului* apărut în 1763, a *Bucoavnei* tipărite în 1756, a unui *Molitvenic* apărut în 1757, precum şi cea a unei *Evanghelii* tipărite în 1765[128]. În a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, Ioan Râmniceanul copiază o parte dintr-un codice ascetico-mistic (ms. rom. BAR 1621, f. 11^{r}–122^{v}) şi *Pomelnicul Mănăstirii Cotmeana* (ms. rom. BAR 2603), iar în anul 1779 transcrie *Itica ieropolitica* (ms. rom. BAR 1332)[129].

Sub aceeaşi formă de instruire poate fi pusă şi intenţia ieromonahului Rafail de a-l însărcina pe Girgorie Râmniceanul (1763–1828)[130], ierodiacon la Episcopia Râmnicului, să copieze, între anii 1780–1781, un codice care conţine texte de teologie polemică, scrieri vizionare, vieţi de sfinţi, precum şi o *Istorie pentru Sfântul Munte al Athonului* (ms. rom. BAR 2570, f. 96^{r}–105^{v}), romanul ascetic *Varlaam şi Ioasaf* (ms. rom. BAR 2577, f. 96^{v}), precum şi *Istoria Ţării Româneşti dintru început* (ms. rom. 4650, f. 30^{v}). De altfel, Grigorie, viitor episcop de Argeş[131], devine succesorul lui Rafail în poziţia de diortositor, acesta corectând şi tipărind circa 20 de cărţi[132],

[127] I. Ică jr., *Autobiografia…*, p. 194.

[128] Eva Mârza (coord.), Florin Bogdan, *Repertoriul tipografilor, gravorilor, patronilor, editorilor cărţilor româneşti: (1508–1830)*, Sibiu, 2013, p. 161.

[129] G. Ştrempel, *Copişti…*, p. 122–123.

[130] Al. Duţu, *O luminoasă figură de monah cărturar: Grigorie Râmniceanu*, în „Mitropolia Olteniei", 9, 1957, p. 615–633.

[131] *Ibidem*, p. 623.

[132] Aurelian Sacerdoţeanu, *Tipografia Episcopiei Râmnicului (1705–1825)*, în „Mitropolia Olteniei", 12, 1960, p. 303–304.

semnând prefeţe şi copiind un număr impresionant de manuscrise în decursul a două decenii de activitate[133].

În anul 1787, Naum Râmniceanul (1764–1838), ierodiacon la Mănăstirea Hurezi, diortoseşte un *Pateric pe alfavita* (ms. rom. BAR 2568), transcris şi tradus pe alocuri ilizibil, fiind adus de la Muntele Athos şi găsit la Mănăstirea Argeş (f. 232^{r}). Procesul de corectură şi rescriere are loc „cu porunca, osârdiia şi cu toată cheltuiala sfinţii sale cinstitului părinte şi al mieu stareţ, chir Rafail" (f. 232^{v}). În plus, ierodiaconul Naum ar fi învăţat să scrie şi să citească chiar de la Rafail, după cum însuşi mărturiseşte în *Buchile chirilice*, scriere pedagogică realizată în 1835 ca răspuns pentru marele vornic Gheorghe Golescu[134]: „Eu mă osârduiesc să scriu cu ortografia tiparului, care încă tânăr fiind, o am învăţat de la Rafail ce au fost diortositor 50 de ani la tipografia Râmnicului, şi pe urmă au fost egumen la Monastirea Horezul"[135]. Naum rămâne recunoscut drept un cărturar care cunoştea limbile greacă, slavonă şi turcă, pasionat de istoria românilor şi cea universală, autor al unei cronici greceşti în care citează izvoare savante[136], amator de versuri, gramatici şi cărţi de pedagogie[137].

S-ar putea creiona şi o legătură existentă între ieromonahul Rafail şi Chiriac Râmniceanul (1775 – *post* 1828, *ante* 1833), monah cărturar, catigumen la Mănăstirea athonită Sfântul Pavel, duhovnicul lui Tudor Vladimirescu şi profesor al viitorilor preoţi în Bucureşti[138]. Înrudit din partea mamei cu Grigorie Râmniceanul, acesta era „ştiut de mic" şi de către Iosif, episcopul Argeşului (1793–1820)[139], care îl hirotoniseşte ierodiacon în anul 1804[140]. Detaliile din urmă sunt semnificative, întrucât Iosif, susţinător al paisianismului, era familiarizat cu scrierile pe care Rafail le aduce de la Dragomirna (vezi *infra*), iar Grigorie, după cum am văzut, era un cunoscut al ieromonahului de la Hurezi. În plus, ştiut drept un „călugăr isihast"[141], Chiriac este autorul unor metode ale „rugăciunii lui Iisus"

[133] Al. Duţu, *O luminoasă…*, p. 627–631; N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688–1821)*, vol. 2, Bucureşti, 1969, p. 303–304; N. Bănică-Ologu, *Veacul de aur al Râmnicului*, Bucureşti, 2000, p. 168; E. Mârza, *op. cit.*, p. 139–140.

[134] Constantin Erbiceanu, *Buchile chirilice*, în „Biserica Ortodoxă Română", 10, 1912, p. 1191–1195, 1262–1267.

[135] *Ibidem*, p. 1194.

[136] Dan Horia Mazilu, *Recitind literatura română veche*, vol. 3, Bucureşti, 2000, p. 175–176.

[137] C. Erbiceanu, *Viaţa şi activitatea literară a Protosinghelului Naum Râmniceanu*, Bucureşti, 1900, p. 10–29; N. Iorga, *Istoria literaturii...*, vol. 2, p. 277–281.

[138] Veniamin Micle, *Cuviosul Chiriac Râmniceanu: monahul isihast*, Râmnicu Vâlcea, 2003, p. 7–26; Matei Cazacu, *Un negustor epirot ctitor în Oltenia: monahul Antonie de la Iezer (Vâlcea) şi neamul Râmniceanu (secolele XVII–XIX)*, în P. Zahariuc (ed.), *Românii şi creştinătatea răsăriteană (secolele XIV–XX)*, Iaşi, 2021, p. 307–308.

[139] Petronel Zahariuc (ed.), *Chiriac Râmniceanul, Despre mănăstirile de la Muntele Athos şi din Ţara Românească şi despre „rugăciunea lui Iisus"*, în P. Zahariuc (ed.), *Românii şi creştinătatea răsăriteană (secolele XIV–XX)*, Iaşi, 2021, p. 679.

[140] V. Micle, *Cuviosul…*, p. 16.

[141] *Ibidem*, p. 280–293.

destinate atât monahilor, cât şi mirenilor[142]. De asemenea, aflat în obştile de la Cernica şi Tismana, acesta copiază şi compilează la începutul veacului al XIX-lea o serie de scrieri ascetico-mistice (ms. rom. BAR 2030 şi 2142). Aceste versiuni respectă în mare măsură textele traduse la Dragomirna şi aduse de Rafail în Ţara Românească. De altfel, manuscrisul românesc 2142 datorat ieromonahului Chiriac Râmniceanu conţine grupuri de texte comune cu *Filocalia de la Dragomirna* (ms. rom. BAR 2597)[143]. Potenţiala legătură, mai mult sau mai puţin directă, dintre cei doi este întărită de respectul pe care Chiriac îl are pentru egumenul de la Hurezi. Astfel, în cadrul pomelnicului său de la Schitul Iezer îl include, printre alţii, şi pe „Rafail ieromonah”[144].

Din exemplele de mai sus se constată grija cu care Rafail se ocupă de formarea viitorilor călugări dirotositori şi traducători la Episcopia de Râmnic, respectiv a viitoarei generaţii de cărturari râmniceni. Interesant este că, în perioada lor de pregătire, fiind ierodiaconi, Ioan, Grigorie şi Naum Râmniceanul primesc de copiat, corectat şi rescris, de obicei, cărţi populare sau texte istoriografice, unele dintre ele deja transcrise şi aflate în posesia ieromonahului Rafail. Atenţia pe care le-o oferă tinerilor monahi şi grija pentru instruirea acestora se desprind şi din scrisoarea pe care Iosif protosinghelul i-o trimite la 18 iulie 1782, asigurându-l, printre altele, că „Ghiţă Copilul iaste sănătos şi să sâleaşte la învăţătură: dacă văz că arată multă epilemie, atât la învăţătura lor, cât şi la scrisoare, fiindcă are bun condei, ci nu lipsesc a te înştiinţa, ca să fii odihnit. De altele ce-i trebuieşte, cât şi hârtie, cerneală – port grijă”[145].

În timpul scurtei sale protopopii (1763–1764) în Gorj, Rafail îşi consolidează legăturile cu elita clerului oltean. Cel mai probabil în acest interval de timp sau atunci când se află plecat în vestul Olteniei (1783)[146], Rafail îl întâlneşte pe Ioan, protopopul judeţului Târgu Jiu. Cert este că le putem găsi semnătura amândurora pe actele de hotărnicie cu privire la munţii Neteda şi Schiteea, proprietăţi ale Mănăstirii Arnota (21 iunie 1785)[147]. Legătura dintre cei doi reprezintă cheia în înţelegerea manierei în care s-a fructificat şi difuzat activitatea intelectuală a monahului Rafail.

Puţine date despre biografia protopopului Ioan ne sunt cunoscute[148]. Acesta, administrând veniturile şi activitatea clerului din judeţul Târgu Jiu, se ataşează de obştea călugărilor de la Schitul Lainici, pentru care semnează la 14 iunie 1784 o danie oferită de Costadin Creţu din Târgu Jiu, ce se călugăreşte în acest schit sub numele

[142] Dumitru Stăniloae, *Din istoria isihasmului în ortodoxia română*, Bucureşti, 1992, p. 43–48; P. Zahariuc, *op. cit.*, p. 671–672, 688–689.

[143] Compară descrierea din Ştrempel, *Catalogul…*, vol. 2, p. 187–188 cu cea a ms. rom. BAR 2597 (D. Mutalâp, *The Structure…*, p. 303–330).

[144] M. Cazacu, *op. cit.*, p. 314.

[145] N. Iorga, *Studii…*, p. 107–108.

[146] *Ibidem*, p. 110–112.

[147] D. Cristescu, *op. cit.*, p. 145–148.

[148] Vezi pecetea sa inelară la fig. 11.

de Calinic[149]. Cu puţin timp înainte să se stingă din viaţă, preotul Ioan se călugăreşte la Schitul Lainici, primind numele de Iosif, în timp ce soţia sa, deja monahie, primeşte în acelaşi timp schima mare, schimbându-şi numele în Onofria[150].

La 29 octombrie 1763, „popa Ioan protopop" îi dă un sinet de plată lui „nenea Ion Stoenescu"[151], în timp ce, la 26 iulie 1781 îl găsim implicat într-un conflict ce ţine de hotarele unei moşii ale Schitului Strehareţ (Slatina). Pârâţii, Constantin şi Mihail Pleşoianu, sunt duşi de protopopul Ioan, să îşi facă jurământul în biserică, moment în care „când au fost să intre cu mărturiile în biserică, i-au întors înapoi, nelăsându-i să jure, pohtind de-a lor bunăvoie, ca să rămâie acel codru de loc al schitului Streharet şi al domnului clucerului Slătineanu"[152]. De asemenea, la patru ani distanţă, protopopul Ioan redactează testamentul lui Radu Cupeţu din Târgu Jiu (BAR, Doc. ist., CDXV/92)[153], iar la 21 iunie 1785 semnează, după cum aminteam mai sus, actele ce clarifică hotarele unor proprietăţi ale Mănăstirii Arnota, documente pe care se iscălesc şi egumenul Rafail de la Hurezi, precum şi arhimandritul Ilarion[154]. În plus, protopopul dăruieşte *Cuvintele sfântului părintelui nostru Teodor Studitul* (Râmnic, 1784; CRV 481) ieromonahului Teodor de la Mănăstirea Bistriţa la data de 16 mai 1786[155]. În fine, ultima informaţie de care dispunem este aceea că în luna ianuarie a anului 1795, preotul Ioan se adresează clucerului Dumitrache într-o chestiune legată de Schitul Titireci (Vâlcea)[156].

Din aceste informaţii se observă că activitatea protopopului Ioan nu se restrângea doar la administrarea chestiunilor bisericeşti din Târgu Jiu. Deţinem indicii despre legăturile pe care le avea cu obştile din Mănăstirea Bistriţa şi Schitul Lainici, mijlocind danii şi dăruind cărţi călugărilor din aceste centre monastice. În acest punct se cuvine să clarificăm legătura pe care protopopul a avut-o cu Rafail de la Hurezi, dată fiind dorinţa lor comună de a susţine schiturile din Oltenia şi de a pune în circulaţie cărţi menite să edifice viaţa monahală.

Între anii 1779–1784, protopopul Ioan din Târgu Jiu copiază un amplu volum de scrieri ascetice şi mistice, care au în centrul lor „rugăciunea lui Iisus" (ms. rom.

---

[149] Alexandru Ştefulescu, *Istoria Târgu-Jiului*, Târgu Jiu, 1906, p. 426–427.

[150] „Acea sfânte pravilă şi călugărască fi<i>n<d> p<r>o<to>popului Ion, o<t> Târgu Jiului, că s-au călugărit, la moartă i s-au pus numele Iosif şi soţiia lui s-au călugărit tot atunci şi-i su pus numele Onofria schimna, şi au închinat aceas<t>ă sfântă carte la sfântu Schit Lainici şi cine o va înst<ră>ina-o di la schit să fie supt blăstăm şi cine va ceti; şi a fost mulţi părinţi: eu, Ioan ieromona*h*, eu schimnic Atanasil, eu, Gărasim muna<h>, Filaret muna<h>, eu, Iosufe muna<h>, eu, Nicodim muna<h>" (ms. rom. BAR 2100, 1779–1784, f. 215^{v}).

[151] N. Iorga, *Studii…*, p. 280.

[152] G. Poboran, *Istoria oraşului Slatina*, Slatina, 1908, p. 76–77.

[153] Gh. Lazăr, *Testamente de negustori şi meşteşugari din Ţara Românească (secolele XVII–XIX)*, Iaşi, 2021, p. 122–125. Vezi pecetea sa inelară în fig. 11 din *Anexă*.

[154] D. Cristescu, *op. cit.*, p. 145–148.

[155] I. Corfus, *op. cit.*, p. 206.

[156] I. Ionaşcu, *Lucruri noi despre cronicarul Dumitrache*, în „Revista istorică română", 9, 1939, p. 262.

BAR 2100)[157]. După intrarea în monahism, cartea monahului Iosif rămâne în obştea Schitului Lainici, fiind folosită de călugări drept o „sfântă pravilă", date fiind numeroasele însemnări datorate acestor monahi[158]. Comparând conţinutul ms. rom. BAR 2100 cu cel al *Filocaliei de la Dragomirna* (ms. rom. BAR 2597), realizată de monahul Rafail la 4 mai 1769 în obştea lui Paisie Velicikovski, am putut constata că avem de a face cu o copie fidelă şi directă a „proto-filocaliei" din urmă[159]. Astfel, ideea paisiană conform căreia „rugăciunea lui Iisus" ar trebui practicată sistematic, în obşti, respectiv de fiecare călugăr, în chilie (cf. *Aşezământului de la Dragomirna* din 1763)[160] stă la baza culegerii pe care Rafail o compilează („Căci de aceasta ne iaste mai mult cuvântul întru aceaste sfinte scripturi", ms. rom. 2597, f. 181^{v}). Monahul o aduce cu sine la Mănăstirea Hurezi, aşa cum reiese din însemnarea lui Simeon Buzăianul[161], precum şi din catastiful din anul 1791[162]. De aici, graţie legăturii existente între cei doi, protopopul Ioan o copiază şi o răspândeşte în vestul Olteniei, respectiv în Schitul Lainici. În acest lăcaş, culegerea filocalică este receptată drept „sfântă pravilă călugărească" (ms. rom. 2100, f. 215^{v}), integrându-se, aşadar, în ritualurile şi rugăciunile zilnice ale monahilor. În plus, însemnarea de la f. 50^{v} („pe gla*s* 5 podobie: «Cuvântu*l* ce*l* împreună...»") relevă că unele dintre textele mistice cuprinse în antologie (*Imnurile iubirii dumnezeieşti*) au fost cântate cu voce tare, în obştea din vestul Olteniei.

Astfel, legătura dintre Rafail de la Mănăstirea Hurezi şi protopopul Ioan din Târgu Jiu ilustrează prima filieră de răspândire a paisianismului în Ţara Românească (1769), precum şi difuzarea dimensiunii sale de emancipare ascetico-mistică la scurt timp, în vestul Olteniei (1779–1784). Un detaliu esenţial din biografia protopopului de Târgu Jiu întregeşte imaginea acestei reţele de răspândire şi integrare a practicii „rugăciunii lui Iisus" în chinoviile din aria sudică a spaţiului românesc.

Din documentul realizat în luna ianuarie a anului 1795, prin care preotul Ioan îi cerea ajutorul clucerului Dumitrache (1720/1725–1796) în legătură cu Schitul Titireci (Vâlcea), reiese că protopopul din judeţul Târgu Jiu era înrudit cu Iosif, episcopul Argeşului (1793–1820)[163]. Ucenic al lui Chesarie al Râmnicului (1773–1780), Iosif Sevastias s-a născut în 1745 în localitatea Mălaia, plasa

[157] Pentru datarea manuscrisului, vezi D. Mutalâp, *Redacţia scurtă a unei scrieri ascetico-mistice atribuite lui Evagrie Ponticul în literatura română veche (II)*, în „Limba română", 2020, nr. 3–4, p. 463.

[158] *Ibidem*, p. 465.

[159] Compară descriere acestuia din G. Ştrempel, *Catalogul…*, vol. 2, p. 167–168 cu descrierea ms. rom. BAR 2597 (D. Mutalâp, *The Structure…*, p. 303–330).

[160] I. Ică jr., *Autobiografia…*, p. 473.

[161] „Sfinţilo*r* părinţilo*r* şi mere(ni), câ*ţ* ve*ţ* ceti această carte cu toată umilinţa, să ştiţ bine că vă v<e>*ţ* spăsi. Şi mă rog pentru iertăciune cân*d* ve*ţ* ceti, să ziceţ: «Dumnezeu să ierte pre robu*l* său Simeo*n*». 1807 septemvrie 16 z<ile>. *I p<i>sa*: Buzăianu*l* cân*d* au fos*t* aici, la Hurăz, în mănăstire (?)..." (ms. rom. BAR 2597, f. II).

[162] I. Ionaşcu, *Istoricul…*, p. 429.

[163] Idem, *Lucruri…*, p. 262.

Loviştea, judeţul Argeş, a fost instruit la Mănăstirea Cozia şi a devenit protosinghel la Episcopia din Râmnic, fiind responsabil de tipărirea cărţilor sub episcopul Filaret al Râmniculuі[164]. Încă din timpul vieţii sale, acesta s-a bucurat de aprecierea calităţilor sale intelectuale şi duhovniceşti[165], fiind un apropiat al tinerilor cărturari, cum ar fi Chiriac Râmniceanul (vezi *supra*). Înclinaţia sa pentru curentul paisianist este exprimată prin sprijinul pe care îl oferă traducătorilor Gherontie şi Grigore, ucenici ai stareţului Paisie Velicikovski[166], cel din urmă ajuns mitropolit al Ungrovlahiei (1823–1829)[167], exilat în Basarabia (1829–1833)[168] şi, în cele din urmă, aşezat la Mănăstirea Căldăruşani, unul dintre centrele monastice ale paisianismului din Ţara Românească[169]. Episcopul Iosif sprijină şi patronează tipărirea cărţilor tălmăcite de Gherontie şi Grigore, dorindu-şi, cu ajutorul lui Hagi Constantin Pop, să le imprime în Transilvania[170]. În această lumină, figura lui Iosif, primul vlădică al Episcopiei de Argeş, este cea a unui cărturar strâns legat de Ardeal, care îşi redactează corespondenţa în greacă şi, la rândul lui, susţine traducerile autohtone şi difuzarea cărţii româneşti dincolo de Carpaţi, în special prin sprijinul negustorului Constantin Hagi Pop[171]. El simpatizează paisianismul, însă nu doar pentru dimensiunea sa ascetico-mistică, ci pentru tălmăcirile călugărilor români văzute ca „opera lor de cultură”[172].

Detaliile biografice expuse mai sus completează imaginea pe care o avem despre difuzarea traducerilor din obştea lui Paisie Velicikovski în Ţara Românească. Înrudit cu Iosif, viitorul episcop al Argeşului, care îi cunoştea direct pe Gherontie şi Grigore, traducători paisieni, Ioan, protopopul de Târgu Jiu, ajunge să fie interesat de tălmăcirile de la Mănăstirea Dragomirna. Este posibil ca însuşi Iosif să-l fi îndemnat să copieze aceste traduceri de la monahul Rafail de la Hurezi. Ipoteza ar avea la bază faptul că viitorul Episcop de Argeş era familiarizat cu activitatea lui Rafail la Dragomirna, o copie a *Scrisorilor şi răspunsului stareţului*

[164] N. Iorga, *Istoria Bisericii…*, p. 199–200; idem, *Contribuţii la istoria literaturii române în veacul al XVIII-lea şi al XIX-lea*, Bucureşti, 1906, p. 199–202.

[165] Teodor Mavrodin, *Informaţii inedite despre Iosif, întâiul episcop al Argeşului*, în „Studii şi comunicări”, 26, 2017, p. 97–100.

[166] I. Ică jr., *Autobiografia…*, p. 286–287; N. Iorga, *Istoria literaturii…*, p. 304; idem, *Istoria Bisericii…*, p. 200.

[167] Constantin Tomescu, *Mitropolitul Grigorie IV al Ungrovlahiei*, Chişinău, 1927, p. 12–19; Niculae M. Popescu, *Viaţa şi faptele părintelui Grigorie Dascălul, mitropolitul Ţării Româneşti (1765 – † 22 iunie 1834)*, în „Biserica Ortodoxă Română”, 5–6, 1934, p. 295–297.

[168] I. Ionaşcu, *Ştiri noi despre mitropolitul Grigorie Dascălul*, în „Biserica Ortodoxă Română”, 1–4, 1938, p. 18–23; Maria Danilov, *Ucenicul şcolii paisiene – Mitropolitul Grigorie Dascălul şi traducerile lui în exilul de la Chişinău (1829–1832)*, în „Anuarul Institutului de Istorie”, 4, 2015, p. 147–156.

[169] D. Furtună, *Ucenicii…*, p. 76–78.

[170] N. Iorga, *Istoria Bisericii…*, p. 200–201.

[171] Idem, *Contribuţii…*, p. 185, 199–229.

[172] Idem, *Istoria Bisericii…*, p. 201.

Paisie către Atanasie Moldoveanul, răspândite în Ţara Românească de către călugărul de la Hurezi, fiind citită şi comandată de Iosif la 1818 (ms. rom. BAR 1960)[173]. În orice caz, legătura dintre călugărul Rafail de la Mănăstirea Hurezi şi protopopul Ioan din Târgu Jiu reflectă existenţa unei reţele de monahi aflaţi în obştea lui Paisie Velicikovski şi clerici din înalta ierarhie a Ţării Româneşti. Aceste legături au în centrul lor punerea în circulaţie a unor traduceri de texte ascetico-mistice, axate pe „rugăciunea lui Iisus", ideile paisianismului fiind, aşadar, propagate în afara obştii de la Dragomirna, Secu şi Neamţ încă dinaintea aşezării ucenicului paisian Gheorghe în Bucureşti, la Mănăstirea Cernica, în anul 1781[174].

Din cele expuse mai sus, rezultă faptul că monahul Rafail a beneficiat de relaţii strânse cu personalităţi reprezentative pentru elita clerului din Ţara Românească şi zona Olteniei, precum şi cu călugării din obştea condusă de Paisie Velicikovski printre care vieţuieşte aproximativ doi ani. Din această perspectivă, o parte din activitatea sa de copiere a textelor ascetico-mistice poate fi văzută drept o punte de legătură între ideile programului paisianist şi obştile monahale din Muntenia. În continuare, se cuvine să ne oprim asupra dimensiunii pragmatice a personalităţii viitorului stareţ de la Mănăstirea Hurezi.

Încă de când este eclesiarh sau iconom şi, în special în timpul egumeniei sale, Rafail se dovedeşte a fi implicat în toate activităţiile ce ţin de administrarea Mănăstirii Hurezi, precum şi de metoacele, veniturile şi proprietăţile acesteia, însuşi Alexandru Vodă Ipsilanti alegându-l egumen în locul lui Gherasim, care a lăsat „mănăstirea la proastă stare"[175]. Cu această ocazie domnitorul îşi justifică alegerea, descriindu-l pe viitorul stareţ în termeni ce exprimă încrederea şi corectitudinea: „arătat domnii mele de vrednec iconomu, bun şi cucernic"[176].

Deşi în prima perioadă, când este paraecleziarh la Episcopia de Râmnic şi protopop în judeţul Gorj, Rafail pare mai puţin priceput la îndeplinirea datoriilor administrative, acesta se dovedeşte a fi omul de încredere al egumenului Dionisie Bălăcescu. Prin intermediul lui Rafail, egumenul îi trimite stolnicului Răducanu Socoteanul 4 cărţi de judecată ce ţin de moşia Recea, afacere care trebuia tăinuită faţă de ceilalţi călugări din obşte[177]. De asemenea, din ascultarea totală faţă de stareţ, monahul pleacă la Bucureşti fără vreun document care să îi permită să îl dezvinovăţească pe Gherasim, iconomul de la Hurezi (vezi *supra*).

Însărcinat cu gestionarea averii mănăstirii, iconomul Rafail i se adresează lui Alexandru Vodă Ipsilanti, cerându-i la 13 septembrie 1781 să le interzică ispravnicilor

[173] La finalul colofonului realizat de Rafail în ms. rom. BAR 5110 şi preluat în versiunea de faţă, scribul adaugă: „Iar acum, la leatul 1818, căzând în mâinile preasfinţitului episcop al sfintei Episcopii Argeşul, chirio chir Iosif, pentru aceiaşi dragoste şi râvnă spre ceale de folos sufletesc mi s-au poruncit de am prescris-o şi eu, aici la sfânta Episcopie. Gavriil logofătul sfintei Episcopii" (G. Ştrempel, *Catalogul…*, vol. 2, p. 119).

[174] Casian Cernicanul, *op. cit.*, p. 46; I. Ică jr., *Sfinţii stareţi…*, p. 80–81.

[175] I. Ionaşcu, *Istoricul…*, p. 409–410.

[176] *Ibidem*.

[177] N. Iorga, *Studii…*, p. 88–90.

şi boierilor să se mai aşeze în jurul cârciumii pe care Mănăstirea Hurezi o deţinea în dealul Piteştilor (Muscel): „Ci, ori să meargă în gazdă la sat, sau să-şi pue corturi, şi oameni lor ce-i au, să le dea poruncă su nu arză aracii după în vii, nici să sloboază cai păn vii”[178].

În timpul egumeniei sale, monahul Rafail încearcă să recupereze din proprietăţile înstrăinate de iconomul Gherasim. Astfel, în luna ianuarie a anului 1783 îl găsim în Târgu Jiu, unde dă peste un testament al unui anume Drăgoi din Cernădia care se jurase strâmb pe muntele Bălescu, vândut de Gherasim din averea mănăstirii[179]. Litigiu va fi recunoscut oficial, alături de alte daune, în hrisovul lui Alexandru Vodă Ipsilanti emis la 16 februarie 1783[180].

La 14 martie 1783, egumenul Rafail îi scrie ecleziarhului de la Hurezi să-i înmâneze preotului Mihai, „ce s-au aşezat cu şădearea la Şirineasa”, diferite obiecte de cult („odăjdiile, vasele, cărţile ce ştii că sânt rânduite pentru această treabă”)[181]. În acelaşi an, Rafail este implicat în stabilirea hotarelor moşiei Berbeşti[182], iar la 10 decembrie este de acord să dea în arendă moşia Craioviţa Episcopiei din Râmnic[183].

În anul 1784, egumenul de la Hurezi trimite o jalbă către mitropolitul Grigorie care, la rândul său, i se va adresa domnitorului, referitor la neplata vinăriciului de către Pitarul Nicolache din Craiova[184]. În acelaşi an, Mircea paharnicul îi scrie egumenului Rafail să primească via pe care vărul său, Dima stegarul, a lăsat-o moştenire Mănăstirii Hurezi[185].

La 7 aprilie 1785, egumenului din Mănăstirea Hurezi i se aduce la cunoştinţă faptul că „s-au orânduit călăraşi cu porunca divanului, ca să facă împlinire de dijmuirile ce sânt asupra” datornicilor „Lupeştilor *i* Barogeani *i* Baia”[186]. La 21 iunie, după cum aminteam mai sus, Rafail semnează alături de protopopul Ioan şi Ilarion arhimadritul pe actele care adeveresc că munţii Neteda şi Schiteea, parte a satului Dobriceni (jud. Vâlcea), aparţin averii Mănăstirii Arnota, cu menţiunea că muntele Schiteea este împărţit între Mănăstirile Arnota şi Bistriţa şi Episcopia Râmnicului[187].

În data de 26 iulie 1789, Rafail trimite o plângere către Turangi Ismail Aga, conform căreia mănăstirea nu se putea folosi de moşia Uşurei, întrucât „Dumitru Muşuroi, Constandin Muşuroi şi cu cetaşi lor, şi, viind acum ca să cosim fân, nu ne îngăduiesc, ci sar cu ciomagul”[188].

[178] *Ibidem*, p. 103.
[179] *Ibidem*, p. 110–112.
[180] *Ibidem*, p. 113.
[181] *Ibidem*, p. 117.
[182] *Ibidem*.
[183] *Ibidem*, p. 118.
[184] *Ibidem*, p. 119–120.
[185] *Ibidem*, p. 121–122.
[186] *Ibidem*, p. 122.
[187] D. Cristescu, *op. cit.*, p. 145–148.
[188] N. Iorga, *Studii…*, p. 124–125.

În următorul an, egumenul Rafail i se adresează marelui clucer Vintilă Prejbeanu pentru a realiza un schimb de moşii, în urma căruia Mănăstirea Hurezi avea să obţină moşia Bălceşti[189]. Atent la starea proprietăţilor aflate în posesia mănăstirii, la 4 octombrie 1790, Rafail se sfătuieşte cu Ilarion, egumenul Mănăstirii Dobruşa, referitor la construirea unei mori pe moşia Runcu[190].

Deşi, la o primă vedere, personalitatea stareţului nu pare a se întrevedea în felul în care se desfăşoară gestionarea averii mănăstireşti, am surprins un exemplu care se abate de la normă. Aflat la 28 martie 1782 pe podgoriile de la Vorniceasa, Runcu, Goliasca, via Grecului şi Nemoi, Rafail constată că fratele Ioanichie nu i-a plătit pe oamenii care ar fi trebuit să se îngrijească de aceste vii. Împrumutându-se, se hotărăşte să se întoarcă la Hurezi, însă nu înainte de a rezolva conflictul cu un anume Costandin, a cărui podgorie se învecina cu via Nemoi a mănăstirii. Soluţia ingenioasă pe care o găseşte Rafail se dovedeşte a fi una benefică atât pentru starea spirituală, cât şi cea materială a Mănăstirii Hurezi:

> Pentru acest om, anume Costandin, viia Nemoi să loveşte cu viia lui în capete, şi este om fără fămeie, şi l-am aşăzat, şi i-am dat viia în samă, şi aşa socotesc că va avea mănăstirea ascultare cum să să cade la toate ale vi<e>i. Şi i-am dat şi pecetluitul Sfinţii Tale, şi i-am dat şi potcapul: numai, viind la mănăstire, să-l trimiţi curând îndărăt, şi aici îl voi călugări eu de tot, că aşa cere el[191].

Tot în cadrul acestei părţi, se cade să amintim faptul că Rafail a făcut danii către mănăstirile apropiate de Hurezi înainte de a fi învestit egumen. La 2 decembrie 1766 mijloceşte dăruirea unui *Antologhion* de la episcopul Partenie către Schitul Cornetu[192]. În timpul egumeniei sale oferă mănăstirii talere de cositor pentru masă[193] şi ridică o cruce de piatră la hotarul dintre Târgul Horezu şi Mănăstirea Hurezi[194]. De asemenea, conform *Pomelnicului Mănăstirii Hurezi*, acesta a donat mănăstirii o vie de la Suteşti, un car cu 4 boi, 10 ocale de ceară şi o vacă[195].

În anul 1791 primeşte schima mare şi la scurt timp se stinge din viaţă, lăsând mănăstirii 52 de cărţi, dintre care 21 de manuscrise copiate, în mare măsură, de mâna sa, după cum relevă şi o însemnare de inventar: „Dintru ale lui Roma*n* ieroshimona*h*, ce au fost şi întru anii zeace luni patru, cărţi scrisă cu mâna sa multe au lăsa*t* sfintei Mănăstiri Hurezii, fiind ucenic*ă* părintelui Dionisie Exarhul, ce au fos*t* întru mulţi ani, adecă anii treizăci şi opt, adecă câ*t* au ocărmui*t* trebile sfintei mănăstiri, iară vieţuirea anii mai mulţi de cincizăci înainte de cincizăci. Dumnezău

[189] C. Bodea, *op. cit.*, p. 56–58.
[190] N. Iorga, *Studii…*, p. 131–132.
[191] *Ibidem*, p. 106–107.
[192] Idem, *Inscripţii din bisericile României*, vol. 2, Bucureşti, 1908, p. 325.
[193] Gr. G. Tocilescu, *op. cit.*, p. 185; C. Bălan, *op. cit.*, p. 578.
[194] *Ibidem*, p. 553.
[195] S. Cristocea, *op. cit.*, p. 63, 65, 70, 72, 77.

să-i bucure în viiaţa de veciie prin rugăciunile lo*r* să ne primească şi pre noi" (ms. rom. BAR 2597, f. 5^{r}–18^{r}).

Astfel, putem afirma că Rafail a fost admirat atât pentru aptitudinile şi activitatea sa intelectuală, cât şi pentru viaţa sa exemplară, ce îmbină înaintarea duhovnicească cu grija faţă de aspectele practice ale obştii mănăstireşti. Consideraţia de care s-a bucurat acest monah cărturar s-a materializat sub forma portretului realizat în Biserica Tuturor Sfinţilor din Baia de Fier (jud. Gorj), metoh al Mănăstirii Hurezi[196]. Pictura reprezintă un grup de monahi, în parte din obştea de la Hurezi. Probabil cel mai tânăr dintre aceştia, Rafail monahul este ilustrat în extremitatea dreaptă a picturii, în imediata apropiere a egumenului Dionisie Bălăcescu (vezi fig. 8)[197].

De asemenea, amintirea sa este cinstită şi recuperată şi în epoca autohtonă, fiind asociată cu paisianismul. Mărturie stă, în acest sens, portretul realizat la nord-estul pridvorului Mănăstirii Lainici (jud. Gorj), în perioada de restaurare a lăcaşului (2000–2010)[198]. În cadrul acestuia, „monahul Rafail, caligraful de la Hurezi", este reprezentat ţinând un sul pe care este scrisă însemnarea de la f. 181^{r} a ms. rom. BAR 2597, conform căreia culegerea a fost compusă în jurul „rugăciunii lui Iisus": „Că de aceastea ne iaste mai mult cuvântul". În mâna dreaptă, călugărul ţine pana cu care scrie, iar, simetric, în cealaltă mână, mătăniile folosite ca sprijin pentru practica rugăciunii isihaste. În faţa lui Rafail, la aceeaşi masă, stă Paisie Velicikovski, aureolat, care îi dictează monahului de la Hurezi dintr-o carte deschisă pe care se poate citi următoarea secvenţă: „Când însă cartea aceasta". Scena este una simbolică, structurată pe paralelism. Cuvântul rostit de Paisie, fundamentat pe Scriptură, este ascultat de Rafail şi transpuns în scris. Dihotomia vocabulă-scriere are în spatele ei dubla dimensiune a „rugăciunii lui Iisus" – practica şi învăţătura, rugăciunea rostită şi cea sprijinită pe lecturi patristice. Sulul desfăşurat al copistului Rafail e ilustrat la aceeaşi distanţă de cartea deschisă a stareţului. Pe aceeaşi linie, mătăniile primului devin pandantul pentru şiragul de „aţe" al celui din urmă. Cei doi sunt despărţiţi de două călimări, una cu cerneală neagră, cealaltă cu chinovar, iar pe fundal, în spatele acestora, se află o parte din obştea paisiană. În fruntea acestui grup se găsesc ieromonahii Macarie, Ilarion şi Isaac, unii dintre cei mai cunoscuţi traducători ai obştii, ţinând în mâini câte o *Filocalie* închisă. Astfel, scena, intitulată *Filocalia de la Dragomirna, 1769*, zugrăveşte cum întregul cin monahal devine implicat şi martor la transmiterea „rugăciunii lui Iisus" prin viu grai şi învăţătură scrisă (vezi fig. 9)[199].

[196] I. Ionaşcu, *Istoricul…*, p. 405.

[197] Fotografia a fost preluată din Tudor Dinu, *Oamenii epocii fanariote. Chipuri din bisericile Ţării Româneşti şi Moldovei*, Bucureşti, 2018, p. 164.

[198] Mihail Diaconescu, *Lainici: capodoperă a artei româneşti şi europene*, Bucureşti, 2011, p. 14, 15, 36.

[199] Fotografia a fost preluată din *Ibidem*, p. 137.

THE LIFE AND WORK OF MONK RAPHAEL OF HUREZI MONASTERY (I)

Abstract

The present paper attempts to reconstruct the life and work of monk Raphael from Hurezi Monastery in the context of both his activity from Oltenia (The Diocese of Râmnic and Hurezi Monastery) and from Moldova (Dragomirna Monastery).

Born around 1725, Radu became monk at Hurezi Monastery on the 2nd of April 1754, changing his name to Raphael. In 1781 he was named hegumenos of Hurezi. Close to his death (circa 1791), he received the great schema, becoming hieroschemamonk Roman. His intellectual activity is remarkable, scoping the production of more than 20 Romanian manuscripts, the correction of the Octoechos (1763), the Psalter (1764, 1779), the Anthologhion Prayer Book (1766) and the Menologies (1776–1780) printed in the Diocese of Râmnic, the emendation of texts translated from Slavonic and Greek, the production of short poems and the instruction of young monks. A milestone in his life as a scholar monk and spiritual personality is represented by his stay in Paisius Velichkovsky's community from Dragomirna Monastery (1767 – 4th of May 1769), where he copied works such as *Starets Paisius' letters* and compiled *The Philokalia of Dragomirna* (Romanian Academy Rom. Ms. No. 2597). Brought to Hurezi Monastery, the translations from starets Paisius' monastic community were thus spread in Wallachia and the Western part of Oltenia, being transcribed up until the 19th century. In this way, Raphael's propensity to copy and compile ascetic and mystical texts/ anthologies becomes clear and, alongside the activity governed by starets Paisius in Dragomirna, Secu and Neamţ Monastery, stand out in the context of the printed books from 1717 to 1830 and the reading practices inside the monastic milieu.

Therefore, my study sheds new light on the network of monks which spread the ideas and translations of ascetic and mystical texts specific to Paisius Velichkovsky's community outside the Moldovian monasteries to Wallachia and the Western part of Oltenia.

Keywords: monk Raphael, Hurezi Monastery, ascetic and mystical literature, Paisius Velichkovsky, Romanian manuscripts, monastic networks.